KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf. Julius, Augustus. 1883. 4-ik füzet.

A VALLÁSI RATIONALISMUS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN.

Irta: Gróf Goblet d' Alviella (Revue des deux mondes).

Második közlemény.

III.

Parker meghalt 1859-ben május 10-én Olaszországban, a különválásnak, melyet a rabszolgaság ellen intézett támadásával meg lehet, hogy elősegitett, az előestéjén. Azt mondják, hogy utolsó perczében ezt mondotta volna: „két Parker van, az egyik kimulik Olaszországban, a másik mély gyökeret vert Amerikában, élni fog oda túl, elvégzi a maga munkáját.“ A haldokló jóslata beteljesült, de meglehet, más értelemben, mint a melyet ő annak tulajdonitott. Parker inkább él, mint valaha az Egyesült Államokban, azon fölény által, melyet meggyőződéseihez való hajthatatlan ragaszkodásával, az igaz és helyes iránt való szeretetével és azon tántorithatatlan hitével szerzett, hogy a hit és tudomány összeegyeztethetők. De a mi kedvencz tanát illeti, a nélkül, hogy megengednők, a mit legutóbbi életirói, hogy ma éppen oly hévvel védelmezné a tapasztalati módszer elsőbbségét, el kell ismernünk, hogy az intuitio bölcselme nem felelt meg prófétája utolsó ohajtásának.

A rabszolgaság eltörlése a transcendentalismus nagy győzedelme, de egyszersmind hanyatlásának kezdete is volt. Népszerüségét nagyobbára annak a lágymelegségnek lehet tutajdonitni, a melyet csaknem mindenik megtelepedett egyház tanusitott a rabszolgaság veszélyének ostromlásában. Midőn ez a gyülöletes intézmény a polgári háboru lángjai közt megsemmisült, a transcendentalismus a maga hivei egy részénél elvesztette kiváló befolyását. Másrészről az individualismus, mely végczélja volt, mindig nagy akadályúl szolgált, valamint a terjesztése érdekében tett kisérleteknél, ugy abban is, hogy erőit csoportositsa. — Sajátlag az volt a czélja, — a mint Johnson Sámuel mondja — hogy minden egyes embert oda vezéreljen, hogy egymagára egy egyház legyen; ez az egyház terén bárminő állandó szervezkedésnek elvileg való elvetése volt. Azonban vallóinak nagy

része soha sem szakitott az unitárismussal, a melyet tanaik bölcsője gyanánt tekintettek, és azok közül a független gyülekezetek közül, melyeket némelyek Parker utánzására alapitottak, keveset találunk olyant, melynek élete tartós lett volna.

Végül is ellenhatásnak tekinthetjük az érzéki módszer túlzásai ellenében, és miként minden ellenhatás, túlment a határokon. Nem elégedvén meg azzal, hogy a psychologia fontosságát s annak szükségét állitsa, hogy ismereteink alakitására belső észleleteinkhez kell folyamodnunk, valamint a szellemnek azt a képességét, miszerint az oly ismereteket alkothat, melyek nem lehetnek az érzéki tapasztalat kizárólagos eredményei, a helyett, hogy az erkölcsi szabadság létezését és a kötelesség parancsoló voltát állitsa, azt követelte, hogy az emberi lélekben megtalálta a vallási és erkölcsi igazságnak teljes és csalhatatlan fogalmát. Ezáltal a sensualismus uj támadására alkalmat nyujtott, éppen akkor, midőn ez megerősödve a szemléleti tudomány által valósitott mesés felfedezések által azt követelte, hogy a mindenség synthesissét adni tudja. Az a fegyver, a mely a Kant iskolájának Locke párthivei felett a győzelmet biztositotta, annak bebizonyitása volt, hogy az emberi lélekben oly eszmék vannak, melyek nem a tapasztalat utján jutottak abba. Korunk neosensualismusa megcserélte a vita terét azáltal, hogy az a priori ismereteknek az egyénben való létezését, a faj által a multban gyüjtött tapasztalatoknak az örökösödés rendén való átszármaztatása által magyarázta meg. És a midőn ez által a lélek autonomiáján rést tört, kérdésessé tette ha nem is az eredeti ok létezését — a melyet az energia folytonosságáról való elméletnek felállitásával megközelithetlen multba helyezett — legalább a végokok szükséges voltát, a melyeket a közeghez való alkalmazkodás törvénye és az erősebb túlélése által elenyésztetett. Ezen megujult alakban annyival inkább el kellett terjednie az Egyesült-Államokban, mert a Darwin, Tyndall és Spencer tekintélye alatt lépett fel ott.

Könnyü megfogni, hogy a tudományos sensualismusnak e visszavágása nem lehetett hasznukra a theologiai sensualismus régi hiveinek. A transcendentalisták bizonyos mértékben még ragaszkodtak a keresztény traditiókhoz. Emerson, kinek kereszténységét a conservativek kétségbe vonták, Jézust az emberiség legfőbb tanitójának tartotta, és Parker, kit istentagadónak tekintettek, Krisztus erkölcsi tanitását egynek tartotta az absolut vallással. Ellenben az uj iskola végletekig hajtván birálati rombolásának munkáját, a kereszténység alapitóját egészen megfosztotta dicsfényétől s olyannak tekintette, a

milyen Buddha, Zoroaster, Mózes, vagy Mahomet. A polgárháboru bevégeztével tehát az unitáriusok határozottabban pártokra voltak szakadva, mint az előtt bármikor. A baloldalon voltak a szabadelvűek, a kik már el kezdették fogadni a „liberalisok“ elnevezést; a jobb oldalon a régi iskolához tartozó conservativek (old fashioned unitarians). Meglehet, hogy ezek nem hirdették többé az eddigi határozottsággal a Krisztus praeexistentiájáról való socinusi tant, de a kijelentés hitelességének hivését most is a kereszténység sarkkövének tartották. Amazok azt állitották, hogy a bibliának csalhatatlansága, sőt annak erkölcsi értéke felett való véleménykülönbség nem akadály a vallásos testvériségben.

Doctor Bellows 1874-ben azt inditványozta, hogy minden unitárius egyházak követei gyüljenek egybe, egy állandó szövetkezetbe, hogy emberbaráti, tanitási és propagándai munkálkodásoknak nagyobb egységet adjanak. Az ideiglenes gyülés, mely mindenik egyháznak és helyi társulatnak három-három küldöttéből alakult New-Yorkban augustus első napjaiban 1865-ben gyült öszsze. De az eltérések ismét feltüntek, midőn az uj társulatnak elveit, sőt a nevét is meg kellett állitni. Végül, miután egy hoszszu hitvallást, melyet a szélső jobb párt nevében M. A. Low szerkesztett, mellőztek és kimondották, hogy az elvi határozatok nem kötelezők a kisebbségre nézve, a küldöttek, hihetőleg inkább a kiegyezés okáért megszavaztak egy nyilatkozatot, a melyben hangsulyozták a „kötelességet, mely az Úr Jézus Krisztus minden tanitványát arra kötelezi, hogy életöket és minden tehetségeiket Istennek szolgálatára és az ő fia országának megalapitására szenteljék.“ Ez a kifejezés gyanut keltett a radikalisoknál, kik abban Krisztus iránti tiszteletet láttak és a következő gyülésen, a mely Syracuseban 1866-ban october 10-én nyilt meg, egyik legkiválóbb képviselőjük Francis Ellingwood Abbot azt ajánlotta, hogy ama bevezetés helyett fogadjanak el egy nyilatkozatot, mely szerint: „a kereszténység tárgya a szeretetnek, az egyenes lelküségnek és igazságnak a terjesztése“, és „hogy a gondolkodás teljes szabadsága minden embernek, joga és kötelessége“, és végül „hogy a vallási szervezetet inkább a szellem egységére, mintsem a hit egyformaságára kell alapitni.“ Végül Abbot azt inditványozta, hogy e kifejezést: független egyházak, tegyék a conferencia czimében levő keresztény egyházak helyett.

Meglehet, hogy a mult évben Abbot inditványait elfogadták volna, mert sajátlag csak az unitarismusban egy félszáz tapasztalata által megszentelt statusquo megtartását czélozták. De mi-

után a conferencia hivatalosan kitüzte a maga zászlóját, nevének és programmjának ez a megváltoztatása, bizonyosan a Krisztus és keresztény hagyományok megtagadásának tartatott volna. Az egyetlen engedés, melynek elfogadására hajlandó volt, abból állott, hogy cziméhez (az unitárius egyházak nemzeti értekezlete) hozzá tegye e szavakat: és más keresztény egyházak. Ez előzékenység volt az universalisták és mindazon más szabadelvü egyházak irányában, a melyek belső fejlődésükben lassan-lassan az unitárius tanokhoz közeledtek. De Abbot midőn látta, hogy ajánlatait elvetették, kilépett az unitáriusok közül s több szabadelvü társával, kiknek azonban nem kellett szükségesképpen követni az ő kilépését, a következő évben Bostonban megállapitotta a Free religious Association (szabad vallási társulat) czimü társaságot, melynek az volt a czélja, hogy minden vallási közösség mellőzésével valósitsa a syracusei értekezlet által elutasitott programmot.

Való, hogy az unitáriusok hibáztak a logika ellen akkor, midőn egyfelől az ész teljes fenségét proclamálták; más részről azt állitották, hogy az unitárismus a kereszténység vallási és erkölcsi felsőbbségének a hivésében áll. Helye volt tehát egy oly szélesebb körü szervezkedésnek, a mely a szabad vizsgálódás elvét szélső következményeivel egyetemben elfogadja s nyitva legyen ne csak a „Jézus tanitványai“, hanem „az igazság minden tanitványai“ előtt is — legyenek bár keresztények, zsidók, buddhisták, mohamedánok, sőt positivisták — csakhogy az igazság szeretetében és a jóság után való vágyakodásban egyek legyenek. A „szabad vallás“ szerzői nem követelték tőlük, hogy egyéni hitüket, sőt még valamely vallási társulathoz való tartozásukat is feláldozzák; csak azt kivánták, hogy „szellemi, minden dogmai türelmetlenségtől ment alapon“ egyesüljenek velök. A szabályok 1. czikkelye szerint a társulat czélja: „a tiszta vallás gyakorlati érdekeinek ápolása, a szellemi rokonszenvnek (fellowship in spirit) gyarapitása és a vallási érzésnek, valamint a vallási történelemnek tudományos tanulmányozása.“

Az első gyülés, mely Bostonban 1867-ben május 30-án tartatott, a mozgalom intézőinek nagy győzelme volt. Felhivásukra nemcsak az unitárius gyülekezetekhez tartozó sok pap és világi ember jelent meg, hanem mások is sokan, kik mint a legkülönbözőbb felekezeteknek, ugymint az universalistáknak, a hicksistáknak (haladó quäckerek) zsidóknak, sőt még a spiritistáknak szabadelvü elemei közül ismeretesek voltak és felkérettek. A társulat egy unitárius papot, a ki később New-Yorkban egy független gyülekezetet alakitott, O. B.

Frothingham urat választotta elnöknek; titkárrá pedig az ő egyik hivataltársát New-Bedfortban W. J. Pottert, a kit rövid időn kitörülték az unitárius papok hivatalos jegyzékéből, mivel nem akarta, hogy kereszténynek nevezzék.

Évi rendes gyülésein kivül, a melyek viták és felolvasások tartása végett tartatnak, a szabad vallási társulat az ország különböző városaiban értekezleteket, felolvasásokat rendezett és propagandája ügyében számtalan füzetet nyomatott és osztott ki. Közlönye a Bostonban megjelenő Index, ez egy heti szemle, melyet rendre szerkesztettek Abbot, Potter, Underwood, s a mely mintául szolgálhat mindkét világrészben a szabad gondolkodás közlönyeinek, a benne közlött czikkek vonzalmas voltáért, eszméi terjedelmességeért s mindenek felett emelkedett moraljáért.

Tizennégy év óta, mióta a „szabad vallás" megalakult, munkálkodása egyszersmind positiv és negativ, — negativ a mennyiben a rationalismus terjesztésével mindegyre gyengiti a dogmatikai felekezetek alapját, — positiv a maga czéljában, a mennyiben tagjai vallási tevékenységének közös czélt jelöl ki. Azon mozgalmak közül, melyeket ugyszólva mintegy oda lökött, megemlitendő a szabad liga, melyet Abbot szervezett, hogy az amerikai törvényhozás teljes secularizatióját teljesen kivivja. Az egyháznak az államtól való különválása Amerikában nem oly teljes, mint azt velünk sokan elhitetni szeretik. Való, hogy a vallásközségek akaratuk szerint kormányozzák magukat, másfelől a polgári hatóság semmiféle segedelmet sem nyujt azoknak. De mind a mellett, hogy a régi állami egyházak egy félszázzal ezelőtt már eltüntek, a polgári intézkedéseken még most is érezhető a kereszténység. A kongresszusnak és a törvényhozásoknak ma is éppen ugy meg van a magok papja, mint a hajós és szárazföldi seregnek, vagy a fogházaknak. Az iskolák nagyobb részében még mindig olvassák a bibliát. Az isteni szolgálatra szánt alapok nagyobbára adómentesek. Az Istenre való hivatkozás a törvényszéki, valamint közigazgatási eskünél is mindig kötelező. Az istenkáromlásról szóló törvények még nincsenek rendes uton eltörölve. Némely államban a törvényszékek, habár közvetve, kezet nyujtanak a vasárnap megülésére. Egy törvényszék 1880-ban még természetes kötelezettség képpen sem tartotta kötelesnek egy oly adósság megfizetését, mely vasárnap hajtatott végre, és egy utazónak, a ki egy vasuti szerencsétlenség közben megsebesült, nem itélték meg kártéritési követelését abból az okból, mert az Ur napján nem kellett volna vasúti vonatra ülnie.

A liga követelései viszszhangra találtak még a papságnál is, s azon szellemeknél, a kik az állam és egyház különválásáról való amerikai elvet a maga teljességében valósitani vágytak. Fájdalom, az Egyesült-Államokban is, miként mindenütt, vannak oly sötét eltorzult szellemek, kik a szabadosságot szabadságnak tekintik; a kik mindig készek, hogy a vallást és moralt egynek tartsák oly egyházias kormánynyal, a milyent az évszáz előhaladása már rég elitélt. A ligának 1878-ban Syracuseban tartott közgyülésén a radikalisoknak, kezet fogva a szabad szeretet pártolóival, kik a társulatba belopozkodtak, sikerült többséget szerezni annak, hogy a programmba felvétessék azoknak a törvényeknek teljes eltörlése, melyek az aljas irodalom terjesztését és a vallásellenes munkák kiadását tiltják. Abbot, a ki hasztalan törekedett, hogy e kétféle bün között különbség tétessék, kilépett a társulatból, követve mindazoktól, kiket a „szabad vallás“ mozgalmai érdekeltek. A „szabadelvü liga“ megkisérlette, hogy ujból szervezkedjék Robert Ingersoll ezredes elnöksége alatt, a ki az istentagadóknak a feje az Egyesült-Államokban, nagyon elmés és szellemes conferentier; ismeretei kissé felületesek, erkölcsössége azonban kérdés felett áll. Később az 1880-ban tartott ülésen is a határtalan szabadság pártfelei érvényre juttatták nézeteiket és az új elnök követte Abbot példáját. A liga nem birta meg e csapást.

IV.

Doctrinális szempontban a „szabad vallás“ abból az elvből indul ki, hogy nekünk vallási érzelmeink vannak és hogy ezeket az érzelmeket erkölcsi és értelmi tehetségeinkkel összhangzatosan fejlesztenünk kell az egyén és a társadalom lehető legnagyobb javára. Oda utasitja tehát hiveit, hogy tudományosan tanulmányozzák azokat az elemeket, melyek a vallások közös alapjait teszik, s hogy részrehajlás nélkül igyekezzenek megismerni azokat az igazságokat, melyek az embernek a mindenségben való helyét és hivatását meghatározzák. Azonban a vallási különböző rendszerek és módozatok felett nem nyilatkozik, nem is nyilatkozhatik a nélkül, hogy szerepe szelleme ellen ne vétsen. Ezért a szabad vallási társulat csak arra szoritkozott, hogy szabad szószéket biztositson eszméik kifejtésére és közlésére mindazoknak, a kik azt gondolták, hogy a vallási kérdések észszerü megoldásához valamivel járulhatnak; el lehet mondani, valóságos hiányt pótolt az amerikai társadalomban.

Azon kevés számu helyi gyülekezetek közül, a melyek a szabad vallás védelme alatt alakultak, egyet jegyeznek meg Dorchester-

ben, Minnesota államban, a mely gyülekezetet egy nő: Bisbee Klára aszszonyság vezeti. Ez a gyülekezet mintegy ötven családból áll, melyeket nagyobbára az unitáriusok meg az episkopalisták és spiritisták közül toborzottak. Csak akkor lehet az embernek fogalma arról a dicséretes tevékenységről, mely ezt a papnőt kiemeli, ha az Index 1882. évi junius 29. számából megtudja, hogy ő tartja az isteni tiszteletet, orgonál, vezeti az énekkart, elmondja predikatioját, elnököl a gyermekek vasárnapi iskolájában és a felserdültek iskolájában előadást tart a vallások történelméből. Egy másik „szabad vallási" gyülekezet van Providenceban, Rhode Island államban, mely 1881-ben papja számára megkapta azt a jogot, hogy törvényes házasságokat köthessen, a mi eddig csak a vallásos társulatok szabályszerüen kirendelt papjainak vagy a felsőbb törvényszék tagjainak volt a kiváltsága. Ez alkalommal a szabad vallási gyülekezet papja, F. A. Hinkley és azon biztosok között, kik a végre voltak kiküldve, hogy meggyőződjenek arról, vajjon a „szabad vallás" vallás-e, egy párbeszéd fejlődött ki, a mely különös világot vet azon magatartásról, melyet a hivek a sajátlag ugynevezett theologiai kérdésekkel szemben elfoglalnak. Mivel a gyülekezet szabályai a gyülekezet foglalkozása tárgyául kizárólag „az erény gyakorlását, az igazság tanulmányozását és az ember testvériségét jelelik ki", a bizottmány elnöke azt jegyezte meg, miszerint ő nem tudja felfedezni, hogy a kérők isteni tisztelete tulajdonképpen kit illet? — Tisztelendő Hinkley ur: „Mint egyének a szabad vizsgálódás minden árnyalatát képviseljük, mint gyülekezetnek saját vallási tiszteletünk van. Mindenik józan ember elismer egy rajtunk kivül, vagy felettünk levő hatalmat. (a Power over and above us.) Mi azt állitjuk, hogy a dolgok nagy elvét megismertük akkor, a midőn e hatalmat elismerjük, habár nem oly módon ismerjük el, mint a többi egyházak." Egy tag: „Mit imádnak önök?" Hinkley: Kész vagyok megmondani önnek; de ugy gondolom, nem tartozik az állam illetékességébe annak meghatározása, hogy az embereknek mit kell hinni és mit hihetnek." A tag: Ugy értesültem közelebbről, miszerint ön azt mondotta volna, hogy nem ismerik el sem az Istent, sem a Krisztust, sem a bibliát.' Hinkley: Azt mondottam, hogy mi nem ismerhetjük el azokat ugy, miként a hitvallások. Mi egy oly hatalmat ismerünk el, mely az emberek felett áll és munkálkodik." A tag: „A mit önök hatalomnak neveznek, az-e, a mit mások Istennek neveznek." Hinkley: „Ön definiálni kezd; mihelyt ezt teszi, ki nem egyeztethető eltérésekre talál az egyházban is, miként kivül." Meg kell emlitenünk, hogy a ké-

relmezők támogatást találtak több episkopalis, congregationalis és unitárius egyházhoz tartozó pap részéről. Látható ebből, hogy a vallási türelem nem fajult el Roger Vilmos régi telepében.

Azokhoz a gyülekezetekhez, melyek egyenesen a „szabad vallás“ elvén alakultak, hozzájok kell még számitanunk némely, minden vallási elnevezéstől független községet, a milyen a new-bedfordi első gyülekezet, a mely papja William J. Potter mellett nyilatkozott, midőn ezt az unitárismus soraiból kitörölték. Erről a gyülekezetről, mely a XVIII. száz elején alakult, tartják, hogy a kalvinista eredetü gyülekezetek közül legelsőbben tüzte ki az unitárismus zászlóját, mert 1810-ben szakitott az orthodoxiával, tehát kilencz évvel Channingnek ama beszéde előtt, mely a szakadásra a határozott jelt megadta. Nagyon érdekes volna végig kisérni az eszmék mozgalmának azon változásait, melyek egy oly gyülekezetet az amerikai egyházi rendes viszonyok közt a legszigorubb calvinismusból a legteljesebb szabadelvüségig vezéreltek. Ezen fejlődés különböző fokozatai a szertartás folytonos módosulásaiban tünnek fel; ily fokozatok: a kommunikaloktól követett hitvallás tágasitása, a kommunikalók és nem kommunikalók, valamint az egyház, meg a polgári társulat tagjai közt való különbségtétel megszünése, az urvacsorai sacramentumnak átváltozása az egyház alapitójának emlékére tartott ünnepélye, a keresztény symbolismus helyett isteni tisztelet tartása a vallási és társadalmi nagy reformatorok tiszteletére.

New-Yorkban az „ethikai müvelődés“ érdekében alakult egy társulat, mely bár független a „szabad vallási társulattól“, mégis megérdemli, hogy első sorába tétessék azoknak a gyülekezeteknek, melyek a szabad vallás zászlóját kitüzték. Papja — jobban mondva igazgatója — Felix Adler 1880-ban és 1881-ben még elnök is volt a Free religious association közgyüléseiben, a melyben ő különösen az erkölcsjavitó és humanus irányt képviseli, tehát az idézett programmnak azt a részét, a mely a vallás gyakorlati érdekeit tartja szem előtt. El kell ismernünk, hogy legfenyegetőbb esély a jövőben az, hogy ha a positiv vallások gyengülése a velök oly sokáig egybefüződött moralitás emelkedésében akadály lenne.

A rationalisták felismerték e veszélyt az Egyesült-Államokban, ugy, miként Európában; azonban a mig itt arra törekedtek, hogy a moralt a vallástól független elvekre alapitsák, amott ez utóbbit alárendelni törekesznek az elsőnek. Legalább ez azon irány, melynek napjainkban Adler tanár a kitünő hirdetője. Adler fiatalember, mystikus physionomiája egy apostoli fejet juttat eszünkbe. Apja New-York-

ban a legfőbb synagogában papi tisztet teljesitett. Maga is papi pályára szánta magát, de Németországba menvén tanulmányai befejezése végett, ott oly rationalis meggyőződést szerzett, mely elzárta előtte apja pályáját. Az Egyesült-Allamokba 1873-ban történt visszatértével tanári állomást vállalt a Cornelli-egyetemben, mely állomását három év mulva elhagyta, hogy New-Yorkban egy uj vallási társulatot alapitson society for ethical culture (ethikai müvelődési társulat) czim alatt. A bölcselemben Adler egyénileg az intuitiv iskolához tartozik, mert hiszi, hogy az emberi lélekben vannak bizonyos elemek, melyek előbbiek és fensőbbek minden egyéni vagy örökölt tapasztalatoknál. De a methaphysika terén szorosan ragaszkodik Kant postulatumaihoz, a nélkül, hogy tárgyilagos valóságot tulajdonitson az Istenről vagy halhatatlanságról való fogalomnak. „En nem fogadom el a theismust — mondja egyik felolvasásában — de az alap tulélheti az épületet és használható lehet valamely uj épitkezéshez; erőmből ragaszkodom a theismus alkotásaihoz, a milyenek először is az esetlegesség tagadása; az a meggyőződés, hogy a világban rend van; továbbá az a meggyőződés, hogy ez a rend jó, vagyis, hogy a világban haladás van.“ E szerint tehát nem az Isten, hanem az erkölcsi törvény lenne a vallás tárgya; s a mi több, e vallás kiválóan gyakorlati lenne. „Midőn a vélemények eltérése folytonosan mindinkább kitünik, akkor szükségesnek látszik az erkölcsi törvényt oda állitani, a hol vita tárgya nem lehet — a gyakorlatba. Az emberek addig vitatkoztak a törvény szerzője felett, mig magáról a törvényről megfeledkeztek. A mi kezdeményezésünk a lelkiismeretre való hivatkozás, több igazságnak követelése, több kötelességre való unszolás.“

Ezen elveire alapitotta Adler a maga társulatát New-Yorkban, az amerikai legelőrehaladottabb szellemü zsidókkal. Lassan-lassan „pogányok“ is csatlakoztak ahoz, kiket az ifju reformator növekedő hirneve és eszméi terjedelmes volta vonzott oda; négy év óta a társulatnak egy nagyobb helyiségbe kellett berendezkedni. Tényleg a legnépesebb „gyülekezetek“ egyike New-Yorkban. „Szolgálattételei“, melyek vasárnaponkint délelőtt tartatnak, egy felolvasásból állanak, orgona nyitja meg és zárja be; de a közönség távoztával a tagok magán gyüléssé alakulnak, hogy azokkal a különböző társadalmi munkákkal foglalkozzanak, a melyeket alapitottak; ilyenek: a vasárnapi iskola a moral tanitására; egy a Froebel elvei szerint alapitott gyermekkert, egy ipariskola iparmuzeummal, s végül a házi szegények segedelmezése a város szegényebb részeiben. Vállalatainak sikere eszköz volt a propagandára. a társaságra nézve, a mely ezáltal azok becsülését is megnyerte, a kik elveinek legnagyobb ellenségei.

A szabad vallás befolyását nemcsak azokra a társulatokra kell szoritanunk, a melyek nevét vagy pártfogását elfogadták. A Free religious associaton az lett az unitarismusra nézve, a mi az unitarismus volt a többi vallásokra nézve — az értelmi szabadság kovászsza. Az unitáriusoknak, 1880-ról szóló évkönyvök szerint, 344 gyülekezetök, 399 papjok van (ezek közt három nő), két theologiai iskolájok: egyik Harvardban, a másik Meadvilleben, egy havi szemléjök, több heti folyóiratuk s számos vallási és emberbaráti intézetök. Attól lehetett tartani, hogy Abbot meg Potter kiléptével a nemzeti conferentia ne térjen még inkább jobbra. De némi tapogatódzások után a többség nem engendte, hogy tovább menjenek a dogmatismus utján. A leghevesebb reactionariusok közül nehányan magok is kiléptek, jelesen Hepworth pap, a ki New-Yorkban egy független gyülekezetet alapitott, mely az orthodoxiával határos. A szélső elemeknek ez eltünése, elenyésztetvén a viszálkodás élességét, mely a conferentia megalakulása óta folytonosan tartott, megengedte az unitarismusnak, hogy gyakorlati foglalkozásokba központositsa tevékenységét, a mi arra kényszeriti, hogy a Free religious association által elfoglalt álláspontjhoz közeledjék. Ennek tagjai közt harmincznál több unitárius pap van. Ez utóbbiak közül némelyek annyira mennek, hogy kathetrájokat néha rendelkezésére bocsátják valamely agnostikusnak, a milyen például Adler; vagy valamely secularistának, a milyen Holyoake, a ki a British secular union elnöke, vagy valamelyik szabadelvü rabbinak, a milyen Gottheil New-Yorkban. Hogy valaki a nemzeti conferentiában résztvehessen, ezután elég ha kereszténynek mondja magát, mint tisztelendő Chadwick ur, a ki ezt az elnevezést mindazokra a szellemekre kiterjeszti, a kik a keresztény civilisatióból fejlődtek ki. Végre a conferentia 1882-ben szeptemberben tartott gyülésében megszavazott egy javaslatot, mely szerint: „a mi szervezetünk intézményei, habár jórészt egyházaink többségének a véleményét képviselik, nem alkotnak az unitarismusra nézve kötelező tanokat; s nem azért alkottuk, hogy valakit kizárjunk azok közül, a kiknek, ha hitök különbözik is a miénktől, de magok általában rokonszenveznek terveinkkel és gyakorlati czéljainkkal.“ Ámbár az uj-angliai államokban van ma is az unitarismus főhadiszállása, még sem tartotta meg ott az arányt a népesség szaporodásával. Bostonban magában, a hol — bár harmincz gyülekezetök van, nem terjedett el a nép alsóbb osztályában, a hol az irlandi sok kivándorló jelentékenyen kifejlesztette a katholicismus erejét, a felsőbb osztályokat pedig az episcopalis egyház téríti el tőlük, a mely mindinkább

kezd felvettebb, divatosabb felekezet lenni az Egyesült-Államokban. E mellett maga Boston is megszünt az értelmi müveltség kizárólagos központja „the hub of the univers“ (a mindenség kerékfala) lenni, miként az értelmesség terén kevésbé megáldott szomszédai nevezték el. Egy részről a luxus terjedése és a társadalom léhasága némileg megtámadta az erkölcsök egyszerüségét és az erkölcsi élvezetek kivánását, a melyek a Calvinus-féle theologia szigoruságából fennmaradtak: másrészről New-York, Chicago, Saint-Louis és más közelebbről nagyokká lett városok elkezdették tőle vitatni az irodalom és az amerikai gondolkodás vezetésének egyedáruságát.

Szerencséjére az unitarismus a belsőbb államokban termékeny tért talált müködésére, a hol egyszerre kettős szükségnek felelt meg: az értelmi szabadságnak és a vallási müvelődésnek. Nem kell csodálnunk, ha ottan még függetlenebb jellemet öltött, mint a keleti államokban. A keleti unitariusok conferentiája kihányta szervezetéből azt a bevezetést, a mely oly sajnálatos meghasonlást idézett elő a nemzeti conferentiában 1865-ben. Főbb közlönye az Unity, melyet tiszt. L. Jones ur igen széles látkörben szerkeszt, éppen a szabad vallás e jelszavát vette fel: „Vallási szabadság, erkölcsiség és testvériség (Freedom, character and fellowship in religion).“ Egyes egyházak, sőt egész gyülekezetek és társulatok, a milyenek: a michigani és kansasi unitariusok conferentiája, meg az Illinoisi szabad vallási társulatok szövetkezete, nyilván hirdetik: „hogy készséggel befogadnak mindenkit, kik azt hiszik, hogy köztök valami jót tehetnek, vagy valami jóban részesülhetnek.“

Az az eszmeáramlat, mely az unitarismust felszabaditotta, más vallási felekezetekben is hasonlóan érezhető. A quäkerek haladó töredéke (progressiv friends), mely évi gyüléseit Longwoodban, Pennsylvania államban tartja, teljesen elfogadta a „szabad vallás“ programmját, a menynyiben utolsó közgyülése vázlatából meg lehet itélni. „Ennek a társulatnak a tárgya — mond az — egy oly vallásnak a müvelése, mely egy a testi, erkölcsi és szellemi javakkal. A dogmákra való tekintet nélkül közremunkálásra hivjuk fel mindazokat, kik azt óhajtják, hogy a világ jobb legyen és a kik az igazságot többre becsülik minden dogmánál és minden felekezetnél.“

Az universalisták közt is, a kik az örök kárhozat ellen tett ellenmondásból fejlődtek, s a kiknek — mint mondják — mintegy ezer gyülekezetök van, hasonlóan van egy előrehaladott párt, mely rokonszenvez a „szabad vallási“ mozgalommal.

Ezt állithatjuk a spiritista községekről, a milyen a keleti államokban nagyon sok van, s a melyek M. O. B. Frothingham szerint egy millió hivet számlálnak. Azonban ezt a spiritismust nem olyannak kell néznünk, a milyent Európában ismerünk, ha tudniillik egyik legmelegebb védelmezőjének, Giles B. Stebbis urnak következő meghatározásából itéljük meg: „Minden spiritista szükségesképpen a „szabad vallás“ hive, mert a spiritista bölcselem a maga széles látkörével és ecclectismussában nem ismer sem határt, sem korlátot, s mert az emberi lélek intuitioin, a tapasztalat igazságain s a tudományos vizsgálódás következtetésein kivül semmi más tekintélyt sem ismer.“

Végül a zsidóság jelentékeny töredéke, bár nem mond le történelmi elnevezéséről, nehogy ugy lássék, mintha a társadalmi előitélettel szembe, mely még az ujvilágban is meg van, szégyellené ősei nevét, megragadta az alkalmat, hogy a vallásos testvériség gyakorlati terén találkozzék annak a civilizationak értelmi és erkölcsi erőivel, a melybe egészen beléolvadott. A „reformált“ zsidókat értjük, kik az Egyesült Államokban egyre szaporodnak és a kik bár nem követték Adlert az erkölcs-vallásba, de a kik mégis szakitottak a synagoga dogmatismussával. Ez a reform, mely a száz elejével azzal kezdődött, hogy az isteni tiszteletnél a héber nyelv helyett a közönséges nyelvet használta, lassanként oda haladott, hogy a régi zsidóságot jellemző számtalan egészségi, szertartási és társadalmi szabályokat eltörölte és felhagyott a modern szellem által elitélt dogmákkal; a milyen a prophetiák bételjesedése. Sok rabbi már kétségbe vonja a biblia csalhatatlanságát, sőt vannak, a kik tagadják az isten személyiségét, a semita-hitvallások e szegletkövét. S. W. Sonnesheim rabbi a Free religious association hetedik ülésében ki is nyilatkoztatta, hogy a reformált zsidó vallás teljesen egy a „szabad vallás“ jelen mozgalmával.

Kétség kivül azok a positiv szellemek, kiknek sem kedvök, sem idejök theologiai kérdésekbe mélyedni, a conservativek, kik az ismeretlen iránti bizalmatlanságokban kötelességöknek tartják, hogy atyjok hitéhez ragaszkodjanak, a sceptikusok, a kik arra szoritkoznak, hogy az isteni tiszteletet a társas élet oly elemének tartsák, mely az ifjuság növelésére és családi innepélyek megtartására szükséges; szóval a nemzet nagyobb része még sokáig fog ragaszkodni a positiv kereszténység különböző formáihoz annyival inkább, mert a protestáns papság — különösen Amerikában — nem törekszik arra, hogy uralkodó befolyást gyakoroljon a magán- vagy a köz-életre.[1]) Sőt

[1]) A templomba való járás az Egyesült-Államokban az utolsó időkig folytonosan növekedett, ha hitelt adhatunk a Spears Róbert által Historical

látjuk, hogy az orthodox felekezetek közt is mutatkozik az a hasznossági áramlat, a melyet a „szabad vallás“ teremtett. Tocqueville már korábban megjegyezte, hogy az amerikai predikátorok a helyett, hogy a jövő élettel sokat foglalkozzanak, szakadatlan visszatérnek a földre s mondhatni megerőltetésbe kerül nekik, hogy szemeiket arról elforditsák.

Ha az ember az amerikai hétfői lapokban azoknak a jelentékenyebb beszédeknek a kivonatát olvassa, a melyeket az az előtti napon a számtalan felekezetek papjai elmondottak, egészen meglepetik, midőn látja, hogy a theologia a moválhoz képest minő kevés helyet foglal el azokban. A régi Calvinus-féle theologiát sehol sem tanitják a maga teljességében. Az örök kárhozat tüze is rosz izlésü okká vált, s csak az izgató predikátorokra s a távol nyugaton működő missionariusoknak hagyják. A republikánus párt egyik tisztelt tagja New-Yorkban Thurlow Weed ezredes Ingersollhoz intézett feleletében igy nyilatkozik: „Papjaink ma már nem állapodnak meg és nem ragaszkodnak ugy, mint régen, a theologia sötét tételeihez; napjainkban a pap a békességnek, szeretetnek és jóindulatnak a papja. Ez a nemzedék inkább szeretni és szolgálni törekszik a mi teremtőnket és urunkat, mintsem elidegenedjék tőle.“

Az a tény, hogy az unitárius jobboldal, meg az orthodox szélső baloldal egyesüléséről komolyan beszélni lehetett, egymaga eléggé bizonyitja, hogy a felekezetek közti választó vonalak mennyire el kezdették veszteni merevségöket és határozottságokat. Minden nevezetü protestans egyházban van tényleg oly párt, a mely a dogmák értelmezése és a vallásos munkálkodás terének terjesztésére törekszik. A methodistáknál és presbyterianusoknál ez az irány a papok, sőt egyes községek ellen a gyülések és zsinatok alkalmával emelt szakadási vádak nagy számában nyilvánul. Az episcopalistáknál a reformált episcopális egyház különválását idézte elé, mely a broad church [1]) szabad eszméi, valamint a hig church ritualis ujitásai ellen irányult. De leginkább észrevehető ez a congregationalistáknál, kiknek nincs egyházi hatóságok, a mely egyházaikban a fegyelmet és a hit egységét fentartsa. Predikátoraik legnépszerüb-

---

Sketch of the Rise of Unitarian doctrine: in the modern times czimü könyvében nyujtott adatoknak.

[1]) Broad church az angol püspöki egyház szabadelvü pártja, hová tartozott a hires westminsteri esperes Stanley is; High church, a ritualis párt, mely a katholicismushoz közeledik, ezek mellett az igazi orthodox-párt Low church nevet visel.

bike, a hires Henry Ward Beecher a vallási kétkedésről legutóbb tartott predikátiójában ezt mondotta: „Nem kell a hitetlenek közé számitani azt, a ki az igazságosságban az emberi élet nagy czélját látja, s a ki arra törekszik, hogy a maga akaratát minél inkább alárendelje erkölcsi érzésének.“ Nem azt hiszi-e az ember, hogy Pottert, vagy magát Adlert hallja? Beecher a mult septemberben lemondott ugyan hivataláról, azon okból, mert a calvinismus főbb dogmáit nem akarta elismerni; gyülekezete azonban, mely New-Yorkban egyike a legnépesebbeknek és legjelentékenyebbeknek, egy határozatot szavazott meg, mely szerint: „Tisztelendő Beecher ur tanainak teljes és őszinte eléadása és megértése után nincs helye, hogy az ő szolgálatától magunkat megfoszszuk.“ A katholikusok is arra törekesznek Amerikában, hogy magokat feltüntessék jó munkáikkal, a humanismus terjesztésével, iskoláik és nevelő-házaik jóságával, a szükség szerint egyesülvén a különböző protestans egyházak papságával, hogy valamely közerkölcsiségi, közegészségi, vagy jótékonysági vállalatot végrehajtsanak.

V.

Azon a ponton áll-e tehát Amerika, hogy a theologiát, sőt a metaphysikát is feláldozza a positivismus oltárán, hogy oly vallást állitson bé, a milyenről Comte képzelődött, tárgyul vevén az emberiséget és a földi életet Isten és a jövő élet helyett?

A következtetés nagyon vakmerő lenne. Kétségkivül az Egyesült-Államokban sok oly szellemü ember van, kik rendszeres ellenségei minden onthologiai felfogásnak, miként minden vallási eszmének, a kik az absolutnak, a meg nem ismerhetőnek még a nevét is számüzik, mert abban a theologia felé való közeledést látnak. Vannak mások, kik még most is ragaszkodnak Voltaire meg Hobbes criticismusához, nem kételkedvén, hogy a tudomány előhaladása megváltoztatta volna a problemák viszonyát. Ezt a töredéket képviseli a New-Yorkban megjelenő Truth Seeker (igazság kereső), meg a Bostonban megjelenő Investigator. A töredék főhadiszállása abban az épületben van, a melyet a franczia convent egy amerikai tagjának, Paine Tamásnak emlékére emeltek. Painenek Francziaországban egészen feledésbe ment bölcselme; az Egyesült-Államokban még mindig nagy szerepet játszik a vallási vitákban; e szerepet növeli egyfelől ellenségeinek boszankodása, másfelől bámulóinak lelkesülése. De a sajátképpen vett positivismusnak még azzal a józan és szigoru értelmezéssel is, melyet Littré a Comte Agoston tanának adott, sőt

a comtismus ékesebb alakjában is, melynek Angliában némi sikere volt, Amerikában nagyon kevés hive van annak az előszeretetnek ellenére, a melylyel ott a positiv módszerek iránt viseltetnek. Az amerikai még a metaphysikában sem szereti a bőjtöt. A magasabb speculatio Amerikában soha sem kapott hatalmasabb lendületet, mint napjainkban. A vallási irodalmon kivül a másodfoku müveltséggel biró helységekben is találunk lapokat, melyeknek már a czime is sokat jelentő, például az osceolai Platonist Missouri államban: a Saint-Louisban megjelenő elméleti bölcselmi lap, melynek czélja Hegel tanainak terjesztése: a chicagoi vallás-bölcselmi lap, a melyet — a mint mondják — legutóbb is kilenczezer példányban nyomtak.

New-Yorktól San-Franciscoig, Chicagotól Cincinnatiig, minden olyan városnak, a mely magáról tart valamit, megvan saját metaphysikai clubja vagy intézete. Leghiresebb az a bölcselmi iskola, melyet Massachusett államban Concordban 1879-ben Bronson Alcott nyitott meg oly czélból, mely a tisztes öreg nyolczvan évének és vegetarianus életmódjának, melynek több, mint negyven éve, hogy hive, becsületére válik.

Ugy látszik, a concordi iskola kisérlet arra, hogy a XIX. században az amerikai társadalomban ujból olyan akadémiai kertek rendeztessenek be, a milyekben olajfák árnyékában Plato és tanitványai vitatkoztak. Minden nyáron, julius hónapban, a mindenség minden pontjáról értelmes sokaság gyül össze Concordban, Alcott birtokán a gyümölcs-házba (Orchard House), hol a bölcselemből szabad előadások, vagyis felolvasások tartatnak. Leginkább abban különbözik a görög akadémiától, a mi előnyére szolgál, hogy ajtait nem zárja be a szépnem előtt, mely bőségesen is használja, ha hihetünk annak a tudósitásnak, a mely szerint a mult évben ott megjelent százötvenből álló hallgatóságnak kétharmada nő volt. Mindennap két conferentia tartatik, egyik reggel kilencz órakor, a másik este hét órakor; időközben a tanulók és tanulónők jegyzeteiket hozzák rendbe, vagy étkeznek, vagy a fenyvesben sétálnak, kicserélvén eszméiket rendeltetésük nehéz problemái felett. A legkiválóbb felolvasók közt ott van B. Alcott mellett Dr. Jones, a Plato clubok alapitója Illinois államban; Harris tanár, az elméleti bölcselmi lap szerkesztője, Howe asszony, H. Channing, Emory tanár stb., maga Emerson is hallatta ott magát 1880-ban.

Ezek a nevek elégségesen bizonyitják, hogy a Hegel bölcselme csaknem kizárólag uralkodik Concordban, ámbár az iskola alapitói a vélemények teljes szabadságát nyilvánitották. Különös jelensége a

vallási mozgalomnak az Egyesült-Államokban, hogy a Hegel-féle bölcselem akkor ujul fel ottan, a midőn Németországban Rosenkranz halála a Hegel-féle bölcselemre szánt utolsó széket is bezárta. Az Alcott által alapitott intézet hatása oly nagy lett, hogy az orthodoxok szükségesnek tartották annak ellensúlyozására Greenwoodba, közel New-Yorkhoz „a keresztény-bölcselem számára“ tanyát alapitani.

A keleti vidékek kevésbbé müvelt népessége közt a vallási változandóság sokkal zajosabb és támadóbb alakot öltött. A Free religious association egyik tagja az 1881-ben tartott gyülésen azt jelentette, hogy Kansasban a legkisebb helységben is sok olyan szabadelvü van, kik nemcsak minden egyháztól idegenkednek, hanem bármely létező vallási szervezeti formának is határozott ellenségei. Égpen abban az ülésben egy másik szónok ezt illetőleg azt jelezte, hogy szabad ég alatt százanként tartatnak minden felekezetiségtől független gyülések, a melyekbe „hogy Isten előtt kibeszéljék a mi lelkükben van s a mit igazságnak hisznek“ seregenként tódulnak földmivesek, odahagyván barázdáikat, űzletemberek, elhagyván műhelyöket, nők, elhagyván a háztartás gondjait „mindnyájan a szellemi táplálékra való benső vágyakodás által vonzatva.“ E két értesités közt nincs ellenmondás; inkább kiegészitik egymást: egyszersmind azt is mutatják, hogy mennyire szomjuhoznak valamely uj hit után azok, a kiket a vallási régibb formák többé nem elégitenek ki. Ez némileg a végső határa annak az ellazulásnak és elmálásnak, a melyet a protestans szellem soha sem szünt meg folytatni a dogmatikai egyházak kebelében és a hitvallásokban; de az is megtörténhetik, hogy ez szükségesképpen átmenet lesz két vallási áramlat közt.

Az az irány, mely még némely orthodoxok egyházában is a theologiát a keresztény munkásságban a második helyre szoritja, és a mely a legteljesebben a Free religious association programmjában nyilvánult, ha e szellemi forongással egyesül, nagyon könnyen az a vallási interregnum lehet, a melyet Emerson régóta megjósolt. Hihető, — s annak csak örvendhetünk, — hogy a vallás ezután megtartja azt a kiválóan gyakorlati és humanus jelleget, mely az Egyesült-Államokban napról-napra mindinkább felismerhető azon. De az emberek mindig hajlandók lesznek hitök szerint csoportosului, és már még a Free religious association soraiban is hallja az ember, hogy a „szabad vallás hivei egy uj vallási rendszert lesznek kénytelenek elfogadni.“

Meg lehet-e előre határozni, hogy honnan fogják meriteni en-

nek az uj theologiának az elemeit? W. Potter szerint az intuitio és tapasztalati mostan versengő két iskola mindenikének szerepe lesz annak a bölcselemnek a megteremtésében, melynek az lesz rendeltetése, hogy a „szabad vallás“ megalkotását bevégezze. Mi osztjuk Potterrel azt a meggyőződést, hogy az intuitio módszernek szava lesz a psychologia jövendő fejlődésében, s távol vagyunk attól, hogy el ne ismerjük a szerencsés és tartós befolyást, melyet a transcendentalismús az amerikai nemzet közszellemére gyakorolt. De még sem tagadhatjuk, hogy a német idealismus iskolája — mint bölcselem-, vagy vallásrendszer, az Egyesült-Államokban, miként Európában már le nem élte volna idejét. Régi bajnokainak csaknem mindenike hűséges maradott fiatal kori hitéhez: azok, a kik még élnek, most is azt mondják, a mit ezelőtt harminczöt esztendővel mondottak, oly meggyőződéssel és hévvel, melyet sem az idő, sem az élet terhei, még a positiv tudományok előhaladása sem hűthettek le. De soraik egyre gyérülnek és annak a rövid feltünésnek ellenére, melyet a hegelianismus Concordban tett, nem jönnek ujonczok azok helyébe, kik a más világban keresik reményeik valósulását. Azok közül a számtalan gyülekezetek közül, melyek a transcendentalis mozgalom következtében alakúltak, kevéssel ezelőtt csak a Johnson Sámuel egyháza állott fenn s ez is tartósságát hihetőleg csak papja személyes befolyásának köszönhette s félni lehet, hogy vele együtt eltünt. — Bostonban a 28-ik egyház még élő hivei minden vasárnap öszszegyülnek abba a tágas helyiségbe, a melyet a közháládatosság emelt a Parker emlékére. De azon a szószéken, melyről egykor alapitója a sensualismus rendszerét és tanait elitélte, az egyházi atyák, a kikre hivatkoznak és a kiket magyaráznak, Spencer és Huxley, Dalton meg Tyndall, George Lewes és Claude Bernard. Ez az idők jele. A kifejlődés tana; ugy, a mint az Herbert Spencernek — a ki nagy hirtelenséggel az amerikaiak uralkodó bölcsésze lett — legujabb generalizatiójából kikerült. Az Index jelenlegi szerkesztőinak egyike, B. F. Underwood azt állitotta, hogy e tant a Free Religious Association tagjainak nagyobb része osztja. Itt azonban egy jellemző tünete mutatkozott az amerikai szellemnek, a mely mihelyt elfogadott az ó világtól valamely bölcselmet, azt azonnal vallássá változtatta, miként ez a német idealismussal is történt. Az evolutió tana is, mihelyt átplántaltatott az Egyesült-Államokba, a monismus methaphysikai alakját öltötte fel ott, mely távol áll a materialisták és spiritualisták közt folyó régi csatározástól, de következtetéseiben éppen annyira vallásos, mint a menynyire igéreteiben hűséges a po-

sitiv rendszerekhez. „A rombolás kora elmult, irja Abbot 1875-ben Freedom and Fellowship in religion (Békesség és testvériség a vallásban) czimü könyvének, melyet a szabad vallási társulat adott ki, a bevezetésében — az alkotó kor megkezdődött. A tudományban a legnagyobb szellemek positiv általánositásokkal tünnek ki; a bölcselemben a különböző irányok öszsze kezdenek hajlani bizonyos központok felé. Az érzés és képzelődés magukhoz térvén abból a rázkódásból, a melyet a régi bálványok öszszeomlása okozott, bátran megkezdették népesiteni az eget egy uj ideal nyilvánulásaival.“

Ámbár Herbert Spencer kijelentette. hogy elutasitja a pantheismust, miként a theismust és atheismust; de a fogalom, melyet a megismerhetetlenről felállitott, — mely szerinte — oly titkos transcendentalis hatalom, a mely egyszersmind mindenütt jelenvaló és örökkévaló, a világ fenntartója és minden jelenségnek a forrása; ez a megismerhetetlenről való fogalom — mondjuk — nem nyujt alkalmat az olyan mysticismus kifejlődésére, a milyet a pantheistikus vallásoknál a véges és végtelen lény közt való közösség érzete elé szokott idézni. Ugy látszik, hogy az uj bölcselemnek éppen ez az oldala csábitotta el az amerikai szellemet. Kezdetben Herbert Spencer személyes barátja John Fiske tanár, kit az angol bölcselem legelső és legékesszólóbb hivei egyikének tartanak, fejtette ki az evolutio synthesissét Cosmos bölcselem név alatt nem habozván elismerni, hogy az anyag és erő oly összeköttetésbe jöhetnek, mely anynyival felsőbb az embernél, a menynyivel ez felsőbb a jegeczнél vagy algánál; el ismerte egy oly személytelen hatalomnak a létezését is, a mely a mindenség jelenségeiben öröktől fogva és átalánosan nyilatkozik. Ez a bölcselem csakhamar czélt ért és igen könnyen, meg lehet hogy czimének: Cosmismus, melyet a „Szabad vallás“ védelme alatt alakult legelső gyülekezet — a Florenczi szabad vallási gyülekezet Massachusettsben — elfogadott, az lesz hivatása, hogy — mint Potter nem régen mondotta egy uj vallásnak nevet adjon. Ha az ember végig nézi azokat az essayket és az Indexben minden nap elemzett és ismertetett felolvasókat, bizonyosan meg fogja lepni nem csak az, hogy mily sokan és minő hévvel ragaszkodnak az evolutio ily tanához, hanem még az is, hogy hivei minő eszközöket és módokat találnak abban arra, hogy a vallási érzés előtt uj látkört tárjanak fel s annak legtulzottabb aspiratioit is kielégitsék. Kétség kivül e dolgozatok nagyobb részének nincs egyéb értékök csak az, hogy az irány jelzésére szolgálnak; de ott vannak azok a munkák, a me-

lyeket Abbot, W. Gannett, Savage irtak, ott vannak Potter, Frothingham, Chadwick stb. felolvasásai, melyek mind a bizonyitás nyomóssága, mind az eszmék emelkedettsége, mind pedig nyelvezetök költői volta miatt mindnyájan kitünők. Mindenesetre oly olvasmányok, melyeket ajánlani lehet mindazoknak, a kik attól félnek, hogy a tudományok modern eléhaladásában, meglehet azt az okot találni, a mely miatt mindaz, a mi az emberi szellem nagyságát és hatalmát teszi, hanyatlani kezdett.

Az evolutio elmélete, miután oly papok, kik a kijelentés kivánalmaihoz kivánták alkalmazni, még néhány orthodox szószékre is bevették, ma már némely unitáriusoknál éppen a vallás lényege lett. Tisztelendő Minot J. Savage, egy tekintélyes unitárius gyülekezetnek a papja Bostonban, lett annak ékesszóló, fáradhatatlan apostola munkáival, milyenek: az evolutio vallása (1876); az evolutio morálja (1880), Az istenben való hit (1881). És a Szabad vallási társulat tagjai, kik legutóbbi közgyülésökben korunk moráljáról tartott értekezését hallgatták, abba a különös látványban részesültek, hogy egy keresztény pap, egy állitólagos istentagadóval, Adlerrel szembe azt állitotta, hogy a morálnak alapja a társadalmi haszon: eredete: a faj által szerzett tapasztalat. Igazán szólva, habár Savage az absolut és transcendentalis moral eszméjét teljesen elveti, mégis elismeri, hogy az emberiségnek a maga viselet törvényeire vonatkozó nézete és véleménye nagy változatosságában, a jó és rosz közt való különbségtétel elve, valamint a kötelesség eszméjének jelentősége, az emberben valami olyan állandót és szilárdot mutat, mint a milyen a kőszikla a tenger hullámai közt".

Egyébaránt Savage nem vonakodik kimondani, hogy a Cosmismus a kereszténységnek szükséges kiegészitése és a vallási fejlődésnek felsőbb foka. „Az összes vallásokat — mondja gyülekezete előtt 1880-ban tartott egyik predikatiójában — három osztályba lehet sorozni: ugymint a mindenségben feltünő jelenségek tisztelete; az emberi ideal tisztelete; végül a harmadikat tudományos, vagyis cosmicus tiszteletnek nevezhetjük. Ez az utolsó bámulatunk, tiszteletünk és imádásunk tárgyául a mindenséget jeleli ki, ugy tekintve azt, mint egészet, annak a nagy lénynek, a kitől függünk, egységét, titkát és csodáját. Én azt hiszem, hogy a jövő vallása ennek a három elemnek az egyesítése lesz; magába fogja fogadni a pogányság művészi irányát, a kereszténység eszményi morálját, valamint azt a tágabb körü felfogást, a mely a máskettőt magába fogalja; a mindenség cosmikus tiszteletét.

Herbert Spencer tanitványa, némely tekintetben, jelesen, midőn azt vizsgálja, hogy a tudomány minő tulajdonságait ismerheti el az Istennek, kétség kivül oly következtetéseket tulajdonit az evolutio elméletének, a melyek nyilvánosan tulmennek a mester czélján és eszméin. Azonban, ez a bölcselem egyfelől a mellett, hogy bár számüzi a methaphysikát, annak ismét kaput nyit — a mint némely positivisták szemére is vetik — midőn azt állitja, hogy a mindenség átalános törvényét megtalálta, a mi pedig a megfigyelhető valóságok határán meszszi tul esik. Másfelől — a mint fennebb mondottuk az amerikai vallásos szellem éppen abban áll, hogy e methaphysikai alkotásokkal leginkább ellenkező bölcselmi vagy tudományos elméleteket is saját szempontjából nézi és itéli meg. Ezt a spritualizáló müveletet irta le O.B.Frothingham a Free Religious Association harmadik ülését megnyitó beszédében ezen szavakkal: „Vogt és Büchner a materialismust vallják s az értelmet bizonyitják bé, Huxley a protoplasmákról beszél s bámulattal látjuk bizonyitásában a gondolatot, Moleschott azt állitja, hogy a világosság az élet forrása s szavára meghajlunk a nem teremtett világosság előtt.

Nem tudjuk, hogy vajjon Amerika részesül-e abban a dicsőségben, miként azok állitják, kik róla irtak, hogy a világnak egy uj vallást adjon. De akár a cosmos vallóit, akár a transcendentalistákat, akár azokat a szellemeket vegyük tekintetbe, a kik a kettő közt közvetitők akarnak lenni, vagy ha megállunk azon a végső ponton, a meddig a rationalista mozgalom haladott, a melyet a praedestinatio és a háromságról szóló dogmák ellen való fellépésében ismertünk meg: a legvégsőbb határokig ment szabadvizsgálódás mellett mindenütt ott találjuk egy absolut, minden feltételtől független lény érzetét, mely lény a természetben a jelenségek véghetetlen változataiban nyilvánul. Legyen bár ez a közös hit az Emerson szerént való „örök egyetlen egy“, vagy Fiske tanár szerint „a cosmos“, vagy Abbot szerint „a tudomány istene“, vagy Savage szerint „az evolutio istene“, vagy Potter szerint „a mindenség minden lehetőségében“, vagy „az a hatalom, mely rajtunk kivül és felettünk áll“, miként Hinkley hiszi; vagy „az a lény“, mely Adler szerint „minden tünemény megett ott van“; mindezeket együtt véve, bátran állithatjuk, hogy a pantheismus áradozik mindenütt a vallási gondolkozás legelőbbre haladott térein az Egyesült Államokban; és igy valósul Tocquevill jóslata, melyet akkor mondott ki, mindőn a teljes virágzásban levő unitárius mozgalom, különösen a monotheizmus megszilárdulását látszott jelzeni: „Demokratikus korban az emberek lelkét meglepi az egység

eszméje: a lélek mindenütt azt keresi és a midőn azt hiszi, hogy megtalálta, készséggel megvonul annak szárnyai alatt s abban megnyugszik. És nem csak addig megy, hogy a mindenségben csak egy teremtőt és teremtést lásson, hanem még e megosztás is nehezére esvén, önkéntesen terjeszteni és egyszerüsiteni akarja fogalmát az által, hogy az Istent és az egész mindenséget egy egészbe foglalja öszsze.

KOVÁCSI ANTAL.

ÜNNEPÉLY A JÓLTEVŐK EMLÉKÉRE

a kolozsvári unitárius főgymnasiumban.)*

Megnyitó beszéd.

Tartotta: **Kőváry László,** isk. felügyelő gondnok.

Kivételesen az iskolai felügyelő gondnokságnak jutott ez alkalommal megnyitni a hála és kegyelet ezen ünnepét, melyet főiskolánk jóltevői emlékének minden öt évben szokott szentelni.

Éltünk rögös határain két genius vezet . . . Remény, emlékezet. Nemzetünk nagy költője e szavaiból indulnék ki, ha beszédet kivánnék tartani. Azonban ez ünnep a tanuló ifjuság ünnepe lévén, mielőtt e szót átadnám, a gondnokság részéről kifejezést kivánok adni azon felfogásnak és érzelemnek, mely az egyházat, mely az iskolát alapitóira is fenntartja, az egyházi főtanácsot, mely kormányozza és felügyeli — vezette akkor, a midőn elhatározta, hogy iskoláink ez ünnepet minden öt évben megtartsák.

Ki iskolát alapit és tart fenn, ki egy iskola alapitásához és fentartásához áldozatokkal járul, a nemzetnek, az emberiségnek, az erkölcsi és polgári szabadságnak tesz szolgálatot. Filléreivel, melyeket tán fáradságos munkával szerzett, tán nélkülözésekkel tartott meg hogy ide hozhassa, elősegiti a nemzet felvilágosodását, az európai nemzetekkeli versenyképességét; hozzájárul, hogy a magyar állam czéljaira mivelt fők, munkás polgárok, becsületes emberek, jó hazafiak képeztessenek. S ki iskoláink fenntartásához járul, a hazafi czélok mellett elősegiti egyszersmind azt, hogy egyházunk férfiakkal rendelkezzék, kik vallásunk, közoktatásunk nehéz gondját időről-időre átvegyék.

Ki a hazai közoktatás előmozditása érdekében áldozatra kész, méltó a nemzet hálájára. S mennyivel méltóbb az, ki egy kis körnek, egy kicsiny egyháznak mintegy titokban hozza filléreit, a menynyiben az elismerés oly zajtalan, hogy jutalmát csakis keblének azon édes érzésében találhatja, hogy tehetségéhez képest kötelességét teljesitette.

Hisszük, hogy jóltevőink nem is számitottak ez ünnepélyre. De aligha teljesitenők a nevelés, oktatás reánk bizott gondjait helyesen,

---

* A mult füzetünkben jelzett ünnepély alkalmából közöljük az alábbi beszédeket. Szerk.

ha fel nem hivnók az ifjuság figyelmét koronként arra, hogy a tanuló ifjuság tandijában csak a legkisebb részét fizeti le azon összegnek, melybe minden egyes az egyháznak évenként kerül. S alkalmat nem nyujtanánk kifejezni azon hálát, melylyel mindenki, ki jótéteményt elfogad, az emberi sziv törvényei szerint, tartozik.

Megszoktuk hallani, hogy az örömnek és fájdalomnak nehéz szavakat találni. Ha vannak érzelmek, melyeknek e mentségre igényök van, a hála és elismerés érzelmével épen megforditott viszonyban állunk, mert itt az ép sziv és érzelem egész szótárral rendelkezik, s kell hogy tudjon rendelkezni. Ezen érzelem tolmácsolása, kiömlése a kebelnek, mely megnyugtat és megkönnyebbit.

Ki történelemmel foglalkozik, ez érzelembe mintegy beleéli magát. Nem mivel egyebet, mint az emberiség, a haza jóltévői, a neves és névtelen hősök emléke iránt tolmácsolja az utókor számára az elismerést, mit a jelen kor érez. Egyházunk, iskolánk jóltevői iránti elismerésünket tolmácsolni azonban nem az én feladatom lévén, átadom a szót az illetőknek.

Richmond Anna élete és jelleme.

Szül. 1810. dec. 15-én, megh. 1881. jan. 25-én.

Irta és felolvasta **Kovács János** ig. tanár.

> Boldog, ki éltében annyi jót tehete,
> Hogy véle ki nem hal szép emlékezete.
> **Bacsányi.**

Mélyen tisztelt gyülekezet! Az 1842-ik év jun. 26-ka kolozsvári főtanodánk történelmében szép kezdeményezésről nevezetes. Ugyanis akkor rendezte főtanodánk elöljárósága az első hálaünnepélyt valláskŏzönségünk jóltevői emlékezetére. De a második hálaünnepély már csak 1863-ban ismétlődött, minek oka, ugy hiszem, a hazánkban beállott válságos körülményekben s politikai viszonyokban rejlett. 1863. óta minden 5-ik évben rendesen megtartjuk e hálaünnepélyt, hogy a hála és kegyelet érzéseit jóltevőink iránt lerójjuk. Az eddigi szokás szerint hálaünnepélyünk főtárgyát rendesen valláskŏzönségünk valamelyik jóltevője életrajzának felolvasása képezte. Most is e szokást követjük, mert egy valóban páratlan nemes lelkü jóltevőnknek vázlatos életrajzát olvasom fel; iskolánknak egyik örök emlékezetre méltó jóltevőjéről — Richmond Annáról — emlékezem meg. A különbség csak az, hogy e nemtő angyal nem volt hazánk szülöttje, a magyar unitáriusok közül soha senkit se látott s rólunk

csak hallomásból értesült. Sok ezer mértföld választotta őt el tőlünk, de hitrokoni forró szeretete által ösztönözve, a messze távolból is felkeresett s jótékonyságának sugarait éreztette velünk. A nevét viselő tanári alapitvány immár nemcsak 10 évre, hanem örök időkre szól. Óh, lehetett volna-é méltóbb tárgya mai hálaünnepélyünknek, mint Richmond Anna? A kik az 1842-ki első hálaünnepélyen jelen voltak, aligha sejtették, hogy 41 év mulva ujvilági hitrokonainkkal nemcsak szellemi összeköttetésben leszünk, hanem egyik áldozatkész leányuknak nevét a legnagyobb kegyelettel vesszük ajkainkra. Ugy van. Hogy is merészeltek volna ilyesmire gondolni, mikor még a testvérhonban is nemhogy rokonszenvre, de még elismerésre sem találtunk. S ime, 41 év után minő változás! Magyarország fővárosában állandó unitárius egyház! Angol és amerikai hitrokoninknak nemcsak legbensőbb rokonszenvét birjuk, hanem anyagi segélyöket is nagy mérvben élvezzük. Nemde lélekemelő s lelkesitő reánk nézve, hogy ezuttal 6-ik hálaünnepélyünkön a gondolat szárnyain az atlanti tengeren tul szállhatunk s az egyéni s polgári szabadság hazájában, hol a testvériség s átalános emberszeretet elvének valósitására eddigelé a legtöbb történt, Richmond Anna jóltevőnknek egyszerü sirjára rátehetjük a hálás megemlékezés koszoruját.

Minthogy abban a szerencsében részesültem, hogy a megboldogultnak születése s működése helyét meglátogathattam, s a hozzá legközelebb állóktól és őszinte tisztelő barátai s barátnőitől szerezhettem élettörténetéhez az adatokat: megkisértem a hallottak alapján áldásteljes életének hű képét adni. A Richmond Anna élete nem gazdag eseményekben; ő nem játszott szerepet a társadalmi életben: épen ezért ne várja a t. gyülekezet, hogy én azt a kort rajzoljam, melyben élt, vagy ama nevezetes mozgalmakat adjam elé, melyek életében történtek. Vadnai szerint: „Egy nő nagysága a házi erények egyszerüségéből áll“ — Richmond Anna ilyen értelemben valójában vonzó alak s a nőnemnek mintegy mintaképéül tekinthető. Különben élettörténetének elbeszélése után ki-ki meggyőződhetik állitásom igazságáról.

Richmond Anna[1]) Eddy Sámuel legfőbb törvényszéki birónak s Angell Anna Naominak volt a leánya s született 1810-ben decz. 15-én Rhode Island államnak Providence nevü városában az északamerikai Egyesült-Államokban.

[1]) Tulajdonképeni családi neve: Eddy Anna, de az amerikaiknál a nők rendesen férjeik nevét veszik fel.

Az édes anyai szeretetet s gyöngéd gondozást soha sem ismerte, mert Eddyné asszony már 27 éves korában meghalt, s igy Anna s fiutestvére még kisebbek voltak, mintsem felfoghatták volna nagy veszteségöket. Richmond Anna egész ifjuságában, valamint az azutáni években is erősen érezte a gondos anyai nevelés hiányát és mindig a leggyöngédebb szeretettel viseltetett anyja emléke iránt, jóllehet róla csak apja ajkairól hallott s hátrahagyott naplójából olvasott.

Eddyné asszony szilárd jellemü, derék nő volt, s a nehány év alatt, miket együtt töltöttek, méltó segitő társa volt férjének.

Apját az imádásig szerette s bámulta határozott jellemeért s az igazság eszméjéhez való tántorithatlan ragaszkodásáért. Eddy Sámuel nemcsak leánya szeretetét, hanem a legfőbb itélőszéknél teljesitett kitünő szolgálatáért, s ugy is mint a senatus tagja, polgár társainak is osztatlan becsülését s tiszteletét birta.

Jóllehet Eddy Sámuel a Williams Roger-féle Baptista-egyházban nőtt fel, de az 1815-ben a nagy Channing által az orthodox felekezetek ellen meginditott s a következő években folytatott vitatkozások alkalmával az uj testamentum tanulmányozására adta magát, s 1818-ban az unitárius egyházba állott át, nagy szomoruságára a baptistáknak, kik mélyen fájlalták egy oly fényes állásu s nagy miveltségü tagnak elvesztését. Leánya ekkor csak 8 éves volt, s ámbár később sem kisérlette meg soha vallási tekintetben leányára befolyást gyakorolni, mégis az unitárius valláshoz hajlott: az iránti érdeklődése s abban való hite soha se ingadozott, s jóllehet a más vallásfelekezetek hasznosságát elismerte, de mégis szive és értelme az unitárius egyház észszerüsége s szabadságával leginkább megelégedett. 14 éves korában 5 más providencei leánynyal Bethlehembe (Pennsylvania állam) ment a Morva-testvérek által tartott nevelő-intézetbe. Az itt töltött ideje alatt nagyon boldog volt. Különösen két nőtanitójához erősen ragaszkodott s azok viszont ugy szerették, mint testvéröket. Hogy mennyire helyeselte egyszerü nevelési rendszeröket, mutatja az, hogy később egyik leányát szintén oda küldötte. Mig a nevelő-intézetben volt, atyja ujból megnősült, de a szép fiatal nő nem értette meg a mostoha leányt, lelkületök s gondolkozásmódjuk nem egyezett meg.

Neveltetése 16 éves korában elvégződvén, a Congressus tartama alatt atyjával gyakran volt Washingtonban, hol alkalma nyilt a legelőkelőbb körökbe bejutni. Ámbár a társas mulatságokban saját tetszése szerint részt vehetett, de nem vitte túlságba. Ismerősei nyilatkozata szerint, Richmond Anna a legszebb nők közzé tartozott, s

a mi bámulatos, szépsége késő vénségeig megmaradott, miről meggyőződhetünk, ha az előttünk levő vonzó képre tekintünk.[1]) Gyönyörü termete, szőke finom arczbőre, kifejezésteljes világoskék szemek, szabályos arcz, barna dús hosszú haj, fehér gyöngysor fogak voltak főékességei. A természet nemcsak testi szépséggel ruházta fel, hanem szép lelki tulajdonokkal is; mert a szép testben valójában szép lélek lakozott. Feltünő szépsége daczára sem volt legkevésbbé is hiu. Állitásom igazolja az, hogy egyszer gyönyörü gazdag haját egészen levágatta, azt hivén, hogy az okozza gyakori főfájását. (Később aztán ujból meghagyta.) Gyermekei sokszor fejezvén ki abbeli csodálkozásukat, hogy nem visel ékszert, igy nyilatkozott: „A szép kéznek nincs gyürükre szüksége, a munkás kéznek éppen nem kellene viselnie" — természetesen önmagát az utóbbihoz számitotta. Nyilt, természetes, őszinte és rendkivülileg becsületes lévén, az affektálást (szenvelgést) másoknál is sem beszédben, sem modorban ki nem állhatta; az ingadozók és félénkek iránt szelid de erélyes természeténél fogva türelmetlen volt. Élénk, vidám természete, szilárd jelleme, felvilágosult értelme, józan észjárása, szerénysége és finom, megnyerő modora mindenki előtt kedveltté tették. Nagy előszeretettel viseltetett a természet és költészet iránt. Kedvencz virágai: a rózsa, rezeda és vanilia voltak. Ifju korában s azután is mindig legkedveltebb költője volt a skót Burns Robert, kinek arczképe s müvei szobájában a legbecsesebb emlékek közé tartoztak. Költői szellemmel s adománynyal birván, maga is irogatott verseket, melyek közül egy különösen annyira sikerült s oly tiszta skót nyelvezettel van irva, hogy maga Burns, a lelkesitője, sem szégyelte volna meg magát a tanitványa miatt. Különben a r i m e l é s t, mint maga is nevezni szokta, csak saját gyönyörüségére üzte; s egyes alkalmakkor, mint születés-, névnap, karácson stb. szokott költeményeket irni, de csakis a család tagjai számára, mert sokkal szerényebb volt, mintsem azokat a nyilvánosság elé bocsátotta volna. Számos alkalmi költeményei azt mutatják, hogy gondolatait nagy könnyüséggel tudta kifejezni. Egy k a r á c s o n i H y m n u s t, melyet 1846-ban irt gyermekei s unokái számára, Hegedüs István szép forditásában ezennel bemutatok:

Szivünk hálát rebeg
Jó Krisztusunk neked,
A ki ma születél;

Vidáman zengjenek
Dicsénekek,
Örüljön az, ki él.

---

[1]) Az ünnepély alkalmával más jóltevőkével együtt Richmond Anna sikerült olajfestésü mellképe s lakóházának fényképe is ki volt közszemlére téve.

Hajlitsd Felé szíved,
Ki oly jó, ugy szeret,
Kit minden gyermek áld,
Ó halld a szózatot,
Mely híva, áldva szólt,
Hogy nyugtod föltaláld.

Közénk szeretni szállt
S a bűnnek fátyolát
Szivünkről fölfedé;
S ha a jobb részt veszed,
Utat jelölt neked
Az öröklét felé.

Szeretni tanitott
Minden felett a jót;
Meghalt az igazért;
Ő szent, igaz vala,
S békét lel általa,
A ki mint igaz élt.

Más ellentől ne félj,
Csak a ki benned él:
A bűntől félj csupán;
De higyj, szeress s szived,
Szemed az égre vesd,
A nagy, nehéz tusán.

S ki adta Őt nekünk,
Egyetlen istenünk,
Hozzád szálljon imánk ....
Igy majd bú, gyötrelem
Egedben megpihen
S üdvösség vár reánk.

1831. aug. 15-én a szép és müvelt lelkü Eddy Anna férjhez ment Richmond M. Györgyhez, egy providencei kereskeddő fiához, ki két évvel volt idősebb nálánál. Hogyan?! egy legfőbb itélőszéki biró- s a senátus tagjának leánya egy kereskedő neje!... minő ellentét — mondhatják Európában. Igen, de az Egyesült-Államokban, hol nincs czim, nincs kiváltság, nincs nemesség; hol az emberek mindnyájan csak közönséges polgárok; hol a nemesség a munkásságban és erényben áll: igen is természetes dolog az olyan házassági frigy, minő a Richmond Györgyé s Eddy Annáé. Hogy egyesülésök nem érdekből történt, hanem kölcsönös szereteten alapult, kitünik abból, hogy 35 évig a legszebb egyetértésben, s a megpróbáltatásokat kivéve, a legnagyobb családi boldogságban éltek. Szép frigyöket Isten 8 gyermekkel áldotta meg. Egy jeles irónk szerént: „A nő hivatását e három édes érzelmü szó fejezi ki: háziasszony, nő és anya.“ — Richmond Anna a szó nemesebb értelmében igazi háziasszony volt. Édes otthona volt állandó szentélye. Nem olyan nő volt, kivel a baj csak nő, hanem a találó magyar kifejezés szerént valódi feleség, ki fele segitség. Br. Eötvös koszorus irónk mondása: „A jó asszony olyan a háznál, mint a napsugár: semmit sem hoz, és mégis minden gyarapodik alatta“ — jellemzően alkalmazható Richmond Annára; mert ő jótékony napsugár volt egész környezetére nézve. Hát miképp jellemezzem mint anyát? Gyermekei ajkairól kellene hallanotok nektek is, mint én hallottam, mily gyöngéd szeretetet s odaadó gon-

dozást tanusitott irántok, hogy fogalmatok legyen róla, mint anyáról. Az ilyen anyáról énekli a költő:

Oh anyai érzés, anyai szeretet,
Mélységed, nagyságod megmérni nem lehet!...

Ő is, mint a Grachusok anyja, a nemes Cornélia, puritán gondolkozásánál fogva, nem ékszereivel, hanem jól nevelt s erényes gyermekeivel dicsekedett. Bennök találta legfőbb gyönyörüségét. Hogy lelkének minden gondolatja, szivének minden dobbanása gyermekei javáért volt, mutatja az, hogy ifju korától óta vezetett rendes naplóját a sok teendő miatt vagy 10 évig abban hagyta.

Csendes házi boldogságukat egy váratlan s megrenditő csapás zavarta meg 1839-ben. Ugyanis két szép gyermekök halt meg skárlátban 24 óra alatt. Az ilyen megpróbáltatást csak a szülők érzik, s különösen a gyöngéd érzéssel biró anyák. Mintha előttem állana a kettős veszteség miatt siró Richmond Anna; s mintha hallanám a két koporsó mellett zokogva felkiáltani a költővel:

Ah nem ismer oly anya
Mély szivbánatot,
A ki még nem sirata
Meghalt magzatot.

Ugyane gyászemlékü évben született Walter nevű fia, — a mi nagylelkü jóltevőnk — kinek születése némileg enyhitette tenger fájdalmát; s mivel hasonlitott az egyik elhunyt fiuhoz, — Geraldhoz — önfeledt állapotában igen gyakran szólitotta a kis Waltert — Geraldnak. Elképzelhetjük, mily nagy volt öröme a nagyanyának, midőn ezelőtt mintegy 8 évvel Richmond Walter 6-ik fiát „Gerald"-nak kereszteltette.

1841-ben régi lakásukról a férje által tervezett, épittetett s igazi amerikai kényelemmel berendezett uj lakásukba költöztek. A mint ama kép is mutatja, egyemeletes palotájuk, gyönyörü kerttel, egyike a legkellemesebb otthonoknak. Minthogy magaslaton áll, erkélyéről felséges kilátás van a tengeröbölre s az egész városra. E kis paradicsomban Richmond Anna ujra élénk, vidám kezdett lenni, sőt régi szenvedélyétől ösztönöztetve, ujra megkezdette naplóját s folytatta is egészen 1869-ig. Számos kötetre terjed naplója. Tele vannak azok költeményekkel, jeles mondásokkal, szóval valódi gyöngysorok saját gyermekei s unokái számára. Óhajtása következtében, idegennek nem szabad olvasni s igy én is csak Károlin leánya szivességéből juthattam egyes idézésekhez. 1864-ig életében egyéb felemliteni

való nincs, mint az, hogy folytonos munkássággal, gyermekei nevelésével s jótékonysággal töltötte idejét. Különösen Jelki barátnéjával, Brown Adéllel — kitől szintén sok érdekest hallottam felőle — nagy buzgósággal tanitott a vasárnapi iskolában. Két jeles unitárius pap hatott vallásos gondolkozására nagy mértékben, u. m. Dr. Farley s utána főleg a tudós Dr. Hedge, kinek nevéhez az amerikai unitáriusok történelmében egy egész korszak fűződik. Dr. Hedge csak 6 évig volt Providenceben, de az ő odamenetelével a predikálására egy egészen uj értelmi világ tárult fel Richmond Anna lelki szemei előtt. Nemcsak tisztelője, hanem bámulója volt Dr. Hedgenek egész életében s gyakran elment Brooklineba, hogy jeles szónoklatait hallgathassa. Az öreg Dr. Hedge is elragadtatással beszélt nekem sok nemes tulajdonairól.

1864-ben két leánya s unokája kiséretében Európában nagy utazást tett. Minthogy a természet szépsége s a müvészet iránt nagy fogékonysággal birt, utazását rendkivülileg élvezte. Meglátogatta Skótiát, kedvencz költője születése helyét, Sweiczot, a nagyszerüségek s természeti ellentétek hazáját, Rómát, az örök várost, s volt Bécsben is. Élményeit, tapasztalatait nagyon érdekesen irta le naplójában, s különösen a Sweiczban töltött ideje: a r a n y n a p o k n a k vannak bejegyezve.

Ama levelében, melyben Károlin leánya ez utazást felemliti, a következő megjegyzést tette: „Oh, ha édes anyám Bécsben létekor tudta volna, hogy ő oly közel van a szép Erdélyhez, Kolozsvárhoz, s az unitáriusok ama hű seregéhez, kiknek szivében az ő neve oly meleg helyre talált, mily örömest kelet felé vette volna akkor utját, hogy „szinről-szinre“ láthassa a kedves hitrokonokat. De a sors nem igy akarta!“ 1865 ben élvezetes utazásából szerencsésen haza érkezett. De nem sokáig mulathatott utazási emlékein, mert az 1866-ik év deczember havában hű élettársa megszünt élni. Szive ismét gyászba borult, s méltán, mert Richmond György egy szerető, gondos férj, jó családapa s derék polgár volt. Munkássága, szorgalma által szép vagyont szerzett. Virágzó karton-gyárát Walter és Frank fiai örökölték, mig a legkisebb Howard több gyapottgyár tulajdonosa. A 3 leány is egyenlően osztozott a fiukkal. Richmond György értesülésem szerint egyike volt a legbecsületesebb üzletembereknek. Ha Goldsmith szavai szerint: „az, a ki megnősült s egy nagy családot felnevelt, sokkal többet használt az emberiségnek, — mint az, a ki mindig csak népesedésről beszél“, ugy Richmond György érdemes polgár volt, mert 3 derék fiut s ugyanannyi leányt adott hazájának.

Neje iránti vonzalmát, nemeslelküségét s az ő józan gondolkozásába s bölcseségébe helyezett teljes bizodalmát tanusitja az, hogy tetemes összeget hagyott életfogytáiglan saját rendelkezésére. S Richmond Anna férje bizalmával nem élt vissza. A rája bizott kincsnek hű sáfárja volt. Mint Dr. Hedge mondja: „az adakozásban soha sem fáradt ki; életének az volt főöröme, hogy segitsen és boldogitson. 14 évi özvegysége alatt nyilvánosan és titokban sokan élvezték jótéteményét. Nevét sem engedte, hogy nyilvánosságra hozzák, mert nagy Kölcseynkkel tartott, ki azt mondja: „Háláért tenni jót, uzsorástól is kitelik" — de mégis szájról-szájra járt a Richmond Anna neve s áldották nemesszivüségeért.

Első sorban természetesen hitsorsosait segitette. Igy: a harvardi, humboldti, meadvillei, antiochi intézetek, az unitárius társulat és számos egyház méltán emlegetheti nevét legnagyobb jóltevői között. Sok ezer meg ezer dollárra mennek adományai.

Azt mondja egyik irónk: „kinek van miből adni, adhat, — de nem minden, ki adhat vagy ad, érti az adás mesterségét: egyedül nemesebb lelkek titka lévén, kiknek mikor és mikép kelljen adni." Richmond Anna bizonyára a nemesebb lelküek közé tartozott; ő értette az adakozás titkát. Ő mindig akkor és ott nyujtott segélyt, a mikor és a hol legnagyobb volt a szükség. Igy, a midőn a Harvard-egyetem az 1872-ki nagy égés alkalmával sok kárt szenvedett, Richmond Anna minden felszólitás nélkül első volt, ki 2500 frtot adott: ugyanoda az unitárius papnevelő intézet számára 10,000 forintot.

Szülővárosában egy nyilvános könyvtárt alapitott; s a College-utcza sarkán egy halom oldalán egy gyönyörü márvány-csurgót építtetett a város számára s a márványtáblára neve sincs felirva. A négerek nevelése iránt is nagy érdekeltséget mutatott s e czélra is sokat áldozott, egyszóval Richmond Anna kifogyhatatlan volt az áldozatkészségben.

1867-ben még egyszer meglátogatta Európát. Hazatérte után egészsége, mely soha sem volt állandó, mindinkább gyengült s 1871-ben Princeton-ba tett látogatásakor anynyira megtört, hogy kevés remény volt életéhez. Szerető gyermekei kétségbeesve siettek az anyák legjobbikához, hogy tőle talán örök búcsut vegyenek. De az isteni gondviselés megtartotta szerettei s a magyar unitáriusok örömére.

Erős testalkata kiállotta az iszonyu idegfájdalmakat, s anynyira jobban lett, hogy Providencebe ismét viszszatérhetett s még tiz évig élt irtóztató szenvedések között, de keresztényi önmegadással türte, mert sok örvendetes és boldog órái is voltak ez idő alatt imá-

dott gyermekei és unokái körében. Megérte az 5-ik menyegzőt is, t. i. legkisebb fiáét — családja körében, s igy Károlin leányát kivéve, a többi gyermekei mind el voltak helyezve s az ő közelében laktak.

Betegsége alatt naplóját nem folytathatta s csak néha-néha egy-egy sort irt, vagy idézetet jegyzett fel. Egyik évben igy nyilatkozik: „Vagy azért, mivel természetemnél fogva nem vagyok félénk, vagy azért, mivel a vallás vigaszával nőttem fel: soha sem féltem a haláltól, hanem inkább az élettől.“ Helyesen mondja Renán, hogy: „Az igazi vallásosság csak a nőben talál időnkben még igazi képviseletet. A szép és erényes nő erkőlcsi pusztaságunk bájoló délibábja, mely szivünket és lelkünket elragadja.“

1874-ben János apost. 3-ik levelének 4-ik versét idézi: „Nincs annál nagyobb örömöm, mint mikor hallom, hogy gyermekeim ártatlanságban járnak.“ — Egy más alkalommal azt jegyzi fel, mekkora boldogság volt hallania egyik kis unokáját, midőn igy szólt anyjához: „Nemde, Richmond nagymama éppen olyan, mint egy kedves, régi elhervadt rózsa?!“

Ugyanez évben Saratogában, az amerikai unitáriusok nemzeti conferenciáján, Hale E. és Morison Róbert, kik 1873-ban hazánkban is jártak, egyházunkról hatásos beszédeket tartottak; különösen pedig Fretwell János angolhoni hitrokonunk kolozsvári főtanodánk szükségéről tartott figyelmet keltő beszédet. E conferencián jelen volt Richmond Walterné, a megboldogultnak menye, ki oly élénken adta elő Richmond Annának a magyar unitáriusokról hallottakat, hogy ez Fretwellt személyesen óhajtotta látni s vele beszélni. E találkozásnak lőn az eredménye a következő levél, mely 1875-ben márczius 25-én érkezett Kolozsvárra:

Az unitáriusok Consistoriumához, Erdélyben,
Kolozsvártt.

Kedves ker. atyámfiai!

Miután értesültem ama nemes buzgalomról, melyet önök a kereszténység ügyében kifejtenek; amaz áldozatkészségről, melylyel nevelő-intézeteiket fenntartják, s végre amaz üdvös működésről, melyet honfitársaik között faj- és valláskülönbség nélkül folytatnak: elhatároztam a kolozsvári unitárius főtanoda javára 5000 ·/. ötezer dollárt, az Egyesült-Államokbani árfolyam szeréut felajánlani. Ez összeg Amerikában lesz elhelyezve, s abból évenként 500 dollár fog elküldetni (aranyban) mindaddig, mig emlitett összeg elfogy, egy tanár fizetésének fedezésére főiskolájukban.

Az én kivánságom az, hogy az az uri ember, a kit ezen tanári állomásra megválasztanak, unitárius vallásu, alapos készültségü és feddhetetlen jellemü, s általában olyan legyen, a ki az unitárius névnek tiszteletet szerez s az önök iskolájának főérdekeit előmozditja minden tekintetben.

Nagy örömmel hallottam, hogy önök a dr. Channing müveit magyar nyelvre forditották s remélem, hogy egész erejökből igyekezni fognak azokat terjeszteni.

A mindenható isten áldását kérve a szabadelvü ker. vallás érdekében folytatott működéseikre, maradok önöknek

Providence,
Rhode Island,
Az amerikai E.-Államokban
márt. 3. 1875.

Szerető hitrokonuk
Richmond Anna.

Az 1875-iki év márczius hava örökre emlékezetes lesz egyháztörténelmünkben, egyfelől a távolból jött örömteljes hir felett, másfelől ama váratlan gyász miatt, mely a boldogemlékü Kriza János főpap hirtelen elhunytával egyházunkra borult. Az isteni gondviselés talán azért nyujtotta egy nappal tovább életét, hogy ez örömteljes hir vételével könnyebb legyen ez élettől való megválás. Ő az igéret földjét, mint Mózes, csak a Nébó hegyéről látta.

1877-ben, karácsonkor, egy megható családi ünnepély volt a Richmond Anna házánál.

A kölcsönös és szivélyes üdvözlések után zongorakiséret mellett a család összes tagjai, mintegy 30-an, egy hymnust énekeltek. Ezután az elfogadó terembe vonultak, hol egy diszes karácsonfa állott különféle ajándékokkal gazdagon megrakva. A kiváncsi 23 unoka nagy meglepetésben részesült. A kedves nagymama mindeniket egy őtet jellemző rimes versben üdvözölte. A versek képekkel voltak illustrálva, miket saját maga készitett. Egyik Anna nevü unokáját, ki fonókerék mellett ülve volt ábrázolva, igy köszönté:

Minthogy drága Annám nevemet öröklöd,
Remélem, becses lesz előtted örököd, —
A mi jó bennem volt, azt megtartod épen,
A mi meg hibám volt, azt kikerülöd szépen,
Hogy igy, mig huzódik életed fonala,
Nevem is lehessen annak őrangyala.

(Ford. Nagy L.)

Az 1877-ik évi naplójának utolsó lapjára az „Unitárius Szemlé“-ből a következő kivonatot jegyezte föl: „Kétféle boldogság van az emberek számára, az első és a legfőbb: a hasznos és folytonos

munkálkodás; a második: a nyugalom.... Én nem munkálkodhatom, nem járhatok, kelhetek, de ép elmével birok.... Üldögélve várakozom. Barátaim szivesek... gyermekeim jók és a világ folyásával meg vagyok elégedve... poharam megtelt."

Igen, tiz évig nem munkálkodhatott; mindig hordszékben vitték ki; a tengert s szép virágos kertjét csak háza erkélyéről szemlélhette... de nem zugolódott... csendesen várt....

E szenvedő állapotában is figyelmes és lekötelező volt mindenki iránt. A haladó kortól betegsége ideje alatt sem maradt el, mert a legjelesebb müveket mindig felolvastatta magának. Mély vallásos érzelemmel birván s vallásához erősen ragaszkodván: terjedelmes könyvtárában a kitünőbb unitárius irók munkái mind megvoltak. Természetrajzi gyüjteménye is oly szép volt, mely akármelyik szaktudósnak becsületére válnék. S azt mind saját maga gyüjtötte s rendezte el. Termeit a leghiresebb képirók festményei diszitették. Nagybecsü gyüjteményeit hordszékéből órákig el-el nézegette, s azokban való gyönyörüsége némileg enyhitette kinos fájdalmait.

Élete végén még a következő veszteségeket kelle megérnie: ugyanis nagyobbik leánya özvegyen maradt: egy másik leányának meghalt egy kis fia s a harmadik, a mi reá nézve legérzékenyebb volt: Walter fia feleségének 1880-ban történt elhunyta. E menyét rendkivülileg szerette, mivel a magáéhoz hasonló nemes szive s rokon lelke volt.

1880-ik év végén idegfájdalmai mind rohamosabbakká váltak, s 1881 dec. 25-én, karácson első napján délben, csendesen jobblétre szenderült. Öntudatánál volt mindvégig, s boldog ama tudatban, hogy a nyugalom órája immár bekövetkezett. Tetemei a gyönyörü „Swan Point" temetőben, a Seekonk folyó partján, elhunyt kedvesei társaságában pihennek. Dr. Hedge tartott felette gyászbeszédet. Egyszerü sirkövén a következő felirat van:

A

RICHMOND ANNA

EDDY SÁMUEL ÉS ANNA NAOMI LEÁNYA ÉS RICHMOND GYÖRGY NEJE

EMLÉKÉNEK.

„Elvettetik a természeti test, feltámad a lelki test"

Ime a nemes egyszerüség! Jóllehet gazdag volt, mégsem építtetett fényes családi sirboltot, hanem azt az összeget inkább jótékony czélokra forditotta. Nyughelyét is nem feltünő helyen, hanem csendes magányban, vadregényes tájon választotta ki.

Ugy hiszem, t. gyülekezet, hogy a Richmond Anna élete és jelleme megczáfolja ama téves nézetet, mely az amerikai nőkről Európában átalánosan el van terjedve. Ugyanis az amerikai nőkről az a hiedelem, hogy kalandvágyók, különczök, nincs bennök nőiesség, nem jó családanyák, szóval inkább férfias természetüek. Ez állhat egyesekről, de átalában az amerikai családi élet magas szinvonalon áll, mi főleg a nők érdeme. A mely ország oly nőt bir felmutatni, mint Richmond Anna, annak a nőiről nem lehet oly felületesen itélni. — Nem itt a helye bővebb fejtegetésbe bocsátkózni e kérdést illetőleg, de ennyit erkölcsi kötelességemnek tartottam e helyen is megemliteni, mintegy hálajeléül ama sok derék családanya iránt, kiket szerencsém volt édes otthonukban láthatni. Legyen meggyőződve a t. gyülekezet, hogy a Richmond Anna-féle jellemek nem ritkák az Egyesült-Államokban.

Richmond Anna szellemét, nemes jellemét és áldozatkészségét örökölték gyermekei is. Ezt fényesen igazolja ama nagy áldozat, melyet anyjok örök emlékére hoztak. Ugyanis Richmond Anna a fennemlitett 5000 dollárt tiz évre adta volt. Ő ugyszólva jelenlegi szükségeinken óhajtott segiteni, gondolva, hogy később kedvezőbb anyagi helyzetbe jutva, magunkra is boldogulhatunk. Az alap nemsokára kimerülendő volt, s az Amerikai Unitárius Társulat czélba vette annak gyüjtés utján 10,000 dollárra kiegészitését, hogy igy állandósitva legyen. Ez azonban nehezen ment, mert két év alatt igen kevéssel gyarapodott. A mult évben a nemzeti Conferenczia után, Richmond Károlin szives meghivása folytán, Providencebe mentem s október 19-én a hálás gyermekek boldogemlékü anyjok alapitványát 10,000 dollárra egészitették ki, mint ezt a következő alapitó levelök mutatja:

A magyar unitáriusok Consistoriumának
Kolozsvárt, Ferencz József püspök által.

Alólirt gyermekei néhai Richmond Annának, az általa 1875-ben adott alap hátralevő részét tizezer dollárra egészitették ki és intézkedtek arról, hogy ez az összeg önöknek elküldessék képviselőjük Kovács tanár által.

Örömünkre szolgál, hogy ez adományt tehetjük, de a következő feltételek alatt:

Először: Az egész alapitvány befektessék (be invested) és gondoztassék oly egyén vagy egyének által, a kit, vagy a kiket a Consistorium e végre felelősségre kinevez.

Másodszor: Az alapitvány jövedelméből a tanárok évi fizetésének megfelelő összeg fordittassék a kolozsvári főtanodánál egy hittan-tanári szék fentartására. Richmond Anna tanári szék nevezete alatt.

Harmadszor: Ha az alapitvány évi jövedelme felülhaladja egy tanár fizetését, a megmaradó rész tőkésittessék egy második tanári szék megalapitására.

Negyedszer: A tizezer dollár alapitványi öszszeg semmi körülmények között más czélra ne használtassék, mint a fennebb megnevezett czélra.

Teljes szivünkből óhajtva, hogy az alapitvány az általunk közösen vallott hit terjesztésének sok hasznot hajtó eszköze s egyszersmind anyánknak emléke legyen, maradunk tisztelettel

az önök barátai:

Providence, 1883. Feb. 8.

Richmond Walter,
Parsons R. Ellen,
Richmond Károlin.

Ez összegből Richmond Walter 5534, Parsonsné, Richmond Ellen 100, Richmond Károlin pedig 678 dollárt adtak.[1]) Sohase felejtem el azt a megható jelenetet, melynek tanuja voltam, mikor Richmond Walter az utalványt nekem átadta. Károlin testvére nem is sejtve a köztünk történteket, mikor megtudta, testvére nyakába borult s őtet megcsókolva, igy szólott: „You are the true son of our dear mother" (Te kedves anyánknak méltó fia vagy). Valójában méltó fia — utána mondhatjuk mi is. S mennyire emeli e nagybecsü adomány értékét az, hogy Richmond Walternek 6 élő gyermeke van, éppen mint édes anyjának. A mai anyagias és önző korban szinte csodával határos ez áldozatkészség. S hátha még meggondoljuk, hogy ez alapitványt egy idegen ország fiai élvezik?... Nemde önkéntelenül e kérdés jön ajkainkra, mi lehetett az a titkos rugó, mely őket e nemes tettre ösztönözte?... Mi egyéb, mint a mély vallásos érzelem, a hitközösség, az unitárius vallás elveihez való szilárd ragaszkodás. Ez egyik kiváló tulajdona volt Richmond Annának s az gyermekeinek. E közös jellemvonás ismertető jegye az unitárius vallás hiveinek, a föld bármely részén lakjanak s bármely nemzetiséghez tartozzanak. E testvéri szeretet, áldozatkészség: vallásunk varázserejében rejlik. Amerika az emberbarátiszeretet hazája, s az unitáriusok e tekintetben első helyen állanak, a mint erről bő alkalmom volt személyesen meggyőződni. Állitásom igazolja a Richmond Anna nemes példája, ki nemcsak hazájában, hanem idegen országban is

1) A 10,000 dollár, mely beváltva 25,641 frt 13 kr., már vallásközönségünk birtokában is van.

áldozott a vallás és nevelés oltárán. Richmond Anna jogczimet szerzett a halhatatlanságra; az ő emlékezete véle nem halt ki, mert azt két világrész fiai kegyeletesen őrzik.

Bizonyára az a koszorú, melyet kedvencz virágaiból fontunk ez alkalomra, elhervad; ama kép is, mely vonzó alakját oly hiven ábrázolja, időmultán elhomályosulhat; de az az *emlék*, melyet a boldog emlékü Richmond Anna és nemeskeblü, hálás gyermekei alapitványuk által főtanodánknál létesitettek, valameddig bérczes hazánkban unitáriusok élni fognak, — a minthogy bizton hisszük, az idők végeig fognak is — mindaddig fenn fog állani. Annak fénye és jótékony hatása be fog sugározni minden unitárius hajlékba s nemzedékről-nemzedékre száll nevöknek dicsérete.

Bezáró beszéd.

Tartotta **Kőváry László** isk. felügyelő gondnok.

Az idő előhaladottsága minden hosszasabb felszólalástól felment. Nem volna egyéb hátra, mint a gondnokság részéről kifejezni azt, hogy az ünnepély lefolyása becsületére válik a jelen nemzedéknek, s megköszönni a távolabb állóknak, hogy jelenlétökkel az ifjuság emlék-ünnepének fényét emelték.

Mindazáltal két megjegyzésnek időt és helyet kérek a mélyen tisztelt közönségtől. Az egyik az, hogy magam részéről is készséggel osztozom és osztoztam a szónok ecsetelésének kifejezésteli vonásaiban, mindott, hol az emlékezet fátyolát felemelte szomorú multunkról, melyben templomunk, iskolánk elvétetett, s ott álltunk, hogy semmiből, jóltevőink nélkülözések közt szerzett filléreiből kellett iskolát épitenünk, s fentartásának gondjaival maig is kell küzdenünk. Elődeink ezen merész vállalkozásának méltánylatában szeretem, ha nem ismerünk határt. De a midőn az idők fatuma által ejtett sebek elől vonjuk el a leplet, nézetem szerint, nem elég hazai viszonyainkat látni a háttérben; üldöztetésünk szele, orkána messzebbről jött, azon korszellem zúditotta reánk, Európa azon akkori politikája, ábrándja és tévelygése, mely nem gondolt a XVIII. század végére s a XIX. századra, mely azt hitte, hogy az eszméket el lehet folytani, s az emberi jogokat örökre vissza lehet tartóztatni.

Igaz, nehéz időket éltünk át. De az isteni gondviselés erőt adott a kitartásra, lelkesitett az egyetértésre, s rendelt jóltevőket, kik az elhagyatott egyházat és iskolát ismét oda emelték, hogy rendeltetéséhez eszközökkel bir.

S épen ebből foly ki második, nem annyiban megjegyzésem, mint visszaemlékezésem arra, hogy mint tanuló részt vettem a jóltévők első ünnepélyén. S ha visszagondolok jóltevőink akkori rövid névsorára, s rágondolok az azóta támadt buzgók táborára, lehetetlen helyet nem adnunk azon gondolatnak, hogy ha van ezen ünnepélyben, mint lenni kell, része az emlékezetnek, ha megpendül keblünkben a méltó fájdalom a multak felett: a jövő mintegy nagy remény s vigasztalás áll előttünk. Mit a fejedelmek adtak, elvesztettük. De támadtak sorainkba egyes családok, melyek megvetették az alapot, felrakták a kőfalakat, korunkban támadtak már egyesek, kik nekünk éltek és haltak, kiknek szerény sirjának csak mi vagyunk látogatói; s midőn már csaknem kimerültünk a kor mind nagyobb igényei terhe alatt, im a világ nagy nemzete, egy más világrész fogad eszmerokonságába, angolok, északamerikaiak lépnek jóltevőink sorába, s büszkék lehetünk, hogy mai ünnepélyünknek egy amerikai nő volt főtárgya, ki tanári katedrát alapitott.

Mekkora változás 40 év alatt. Mennyi remény a jövőre, ha iskolánk méltó marad a hazai és külföldi jóltevők rokonszenvére. S egyszersmind mekkora vigasztalás és remény, nemes ifjuság, hogy a korszellem, a mult sötét korszelleme szomoritotta meg elődeinket, s most épen a korszellem, a nemzetek közeledése, enyhiti a rajtunk ejtett sebeket.

Nincs egyéb hátra, mint az ifjuság nemesebb érzelmét felhivni arra, hogy egyházunk a szellemi jóltevők iránt sem kiván kevesebb hálával és elismeréssel lenni, mint a kik anyagilag támogattak és támogatnak. Felhivni figyelmöket arra, hogy az élők soraiból válnak a jóltévők, s ezek iskolánk ifjuságától megvárják, hogy minden erőikkel, minden gondolatjukkal jelét adják, hogy az iskolában egy nemzedék se vész el az egyháznak, hazának és emberiségnek. S kivánom is részemről, hogy a most ünneplő ifjuság minden tagja, negyvenegy év mulva ép oly megelégedéssel vegyen részt az akkori ünnepélyen, a milyennel oskolánk virágzása, jóltevőink egyre szaporodása keblemet e perczben eltölti. — S ezzel az ünnepélyt berekesztem.

FRANCZIAORSZÁGI LEVELEZÉS.

(A kiállitások. — Coligny tengernagy és Bernard Palissy szobraik. — A franczia kamarák és a reformált egyház. — A párisi protestáns theologiai társulat. — Laboulaye Eduard.)

Páris, 1883. julius.

Szerkesztő ur!

Ha e folyóirat kerete nem korlátolna, hány lapot nem irhatnék azon tényekről, melyek Párisban május és junius havakban előfordultak! Olvasói szemei előtt egy nagy panorámát jártatnék el mindenféle művészi és más tárlatokból: eljárkálnék velök a kertészeti kiállitás kápráztató és elbájoló szépségei között, mely tárlat ez évben hasonlithatlanul gazdag volt, s miután beszivtuk a reméntelen rózsa kellemes illatát, egy kis utczán átmenve, szaglásunkat kielégithetnők, étvágyunkat felingerelhetnők az élelmi szerek számtalan produktumain, melyek apró csinos boltocskák hosszu soraiban példás nyegleséggel ki vannak tárva; vagy a szembe levő utczán menve át, beléphetnénk a festészeti és szobrászati salonba és sok gyarló és középszerü müvek közt valójában szép és mestermüveket bámulhatnánk, igazi müvészek müveit, hol dús élet fejlődött ki az inspirált ecset vagy véső alatt; sőt az „Ecole des Beaux“-ban nehány kellemes órát tölthetnénk el egymás mellett a k o r u n k a r c z k é p e i kiállitásában. Nagyon érdekes egy ily látogatás a kortársaknál, kik nagyobbára már meghaltak. Együtt vannak ott a tett és elmélkedés emberei, szellemdús és elmés aszszonyok, oly öltözetekben, melyek már ódonoknak tetszenek; fürkésző szemekkel néznek reánk, mintha kérdeznék: „mit gondolnak önök rólunk, korunkról és munkálkodásunkról?“ Oh ha a közönség megjegyzéseit megérthetnék, menynyire sajnálkoznának közülök némelyek unokáikon! Kissé visszatérve útunkon, megállapodhatnánk azon autograph kéziratoknak, arczképeknek, mindenféle emlékeknek nagyon érdekes gyüjteménye előtt, melyek Jean Jaques Rousseau birtokában voltak egykor, s melyeket most a Champs-Elyseesen, Páris városa egyik pavilonjában öszszegyüjtöttek. Meglehet, hogy ez alkalommal érdekelhetné azon különös kérdés, melyet egy iró támasztott közelebbről, az tudniillik, hogy vajjon J. J. Rousseau öngyilkos volt-e, miként hitték, vagy az az irtózatos furia, a kit elvett, ölte meg. Castellaut ur most megjelent könyvében a gyilkosságot állitja, de meg kell vallanunk, nem bizonyitja eléggé.

Bővebb felvilágositásig az öngyilkosságot hiszszük. Vannak még más tárlatok is, melyek magokra vonhatnák szemeinket és figyelmünket. Miként látja, Május meg Junius itt a tárlatok hónapjai.

A lapokból már bizonyosan értesült ön arról, hogy itt egy bizottmány alakúlt a végre, hogy Coligny tengernagynak a 16. században a vallási szabadság hős védelmezőjének, a kit a Szent-Bertalani gyilkosság alkalmával aljason megöltek, emléket emeljenek. Ez a bizottmány most közelebbről adott jelentést azon lépéseiről, melyeket a végre tett, hogy a francziaországi és külföldi protestansok között aláirást inditson és rendezzen erre a czélra. Ez ideig 60,000 franknál valamivel több gyült: az emlék és felállitása költségei meghaladja a 135,000 frankot: tehát az összegnek körülbelől fele hiányzik még. Semmi kétség, hogy a kivánt összeg össze ne gyüljön. Hollandia, Svájcz, Elzász nemesen járultak adományaikkal. Londonban egy bizottmány van alakulóban, mely az angol és skót adományokat öszszegyüjtse; Amerika is megigérte részvétét, valamint Svéd- és Norvégország. Francziaországban Bersier pap munkálkodik fáradhatatlanul abban, hogy a protestantismus egyik legderekabb bajnoka iránjában a maga háláját kifejezze. Bejárta Francziaországot és a külföldet, látogatott és jólfogadott felolvasásokat tartott Colignyről és tetteiről. Több jeles iró az ügyre vonatkozó munkát adott ki, a melyek sokat tettek arra, hogy a francziaországi protestantismus 16. századbeli történelmének egyik szép lapja népszerü legyen. — Többek közt gr. Delabarde ur most végezte be „Gaspard de Coligny amiral de France“ czimü jeles, szabatos könyvét. Ez fényes emléke halhatatlan hitfelünknek addig is, mig emlékszobra a Louvre mellett, nehány lépésre attól a helytől, hol Besme megölte, fel fog állittatni.

Valójában az Oratoir-utczai templom mellett, szembe a Louvre-el, fog felállittatni az emlék, közel a St.-Germain l'Auxerrais egyházhoz, melynek harangjával adtak jelt a Szent-Bertalani gyilkolásra. Az emlék inditványozói az emlék helyét illetőleg két ellenkező véleményre szakadtak. Egyik rész azt akarta, hogy éppen a Louvre-térre, a hol a templom van, vagy a Louvre kertjébe tétessék, a másik nagyobb rész azt a helyet akarta, a hová valósággal tétetni fog, az Oratoir mellé. Ott jó helyt lesz, ha a Rivoli-utcza arkadait a templom egész hoszszában lebontják; különben az emlék egészen el lesz fedve, a mi nagyon kellemetlen lenne, mert kitünő mű; Crank jeles müvész kitünő vésője faragja. Az egész egy kis épületszerü alkotás, közepét a

tengernagynak három méter magas szobra foglalja el, mellette kétfelől egy-egy — a haza és vallás szobrai támogatja a fő alakot. Az egész öszhangzó és meglepő, magára vonja a figyelmet s leköti a gondolkozást. Charles Lévesque ur, az Institut tagja, aesthetikai iró, mint nagyon illetékes ember, ezt mondja: „Most jövök ki Crank ur műhelyéből, nem tehetem, hogy nehány szót ne szóljak müvéről. A tengernagy feje nagyon szép és kifejezésteljes, a müvészre valódi történelmi intuitióval birt. Colignyban két jellem van: a maga hitében mélyen elmerült hivőé, meg a hitéért harczolni kész katonáé. Az állás, a taglejtés öszhangban van az arczczal, az egész alak nemes, a mit a costume ügyes alkalmazása kiegészit. A haza és a vallás igazi két eredeti alak, mindeniknek meg van saját arczkifejezése. A vallás kiváló felfogás. Megvallom, hogy a három szóban pompás müvet alkot, oly müvet, a milyet kellett."

E szerint a méltánylás müve éppen méltó lesz ahhoz, a kinek szánva van; elég hoszszasan rágalmazták emlékét, ideje, hogy igazság szolgáltassék neki.[1])

Julius elején egy másik jeles protestans embernek emeltek szobrot Párisban. Ez az ember Palissy a „r u s t i q u e s f i g u r i n e s" feltalálója. Valójában nem a katholikus papság beleegyezésével választották az emlék helyét. A St. Germain des Pres egyház egyik ajtajánál áll, közel a boulevard St. Germainhez a Square-n. Tudjuk, hogy a párisi érsek minden módon ellene szegült, de mivel a községi bizottmány állitotta az emléket, a klerikalis ellenzés legyőzetett.

A szobor, mely bronzból van, Barrias szobrásznak a müve, jurakőből készült talapzaton áll. Bernard Palissyt álló helyzetben tünteti fel, balkezében faience lap van, melyet most vett ki a kemenczéből; szemei egy nyitott könyvre vannak szegezve s gondolkozik. Mellette van hevitett kemenczéje, melyben más faiënce darabok vannak; minden arra mutat, hogy az alkalinok valamely uj vegyén gondolkozik, mely a melegitésnek ellentálló kemény emailt adjon; azt az emailt, melynek feltalálására áldozta fel szerény vagyonát le butoráig, a család kenyeréig, soha sem esvén kétségbe, s olvasván a bibliát, hogy abból erőt meritsen, midőn a kétségbeesés erőt kezdett venni rajta. A müvész, a ki e szobrot kigondolta és kivitte, jól volt inspirálva. Örvend az ember, midőn látja, hogy az igazság órája va-

[1]) Ha olvasói közül valaki ajándékával e kiválóan protestáns vállalathoz adományával járulni akarna, fogadja el ön az adományokat s küldje hozzám, vagy a Renaissance czimü lap szerkesztőjéhez; azonnal a bizottmányhoz szolgáltatjuk. — A jelzett czélra adományokat szivesen elfogadunk. Szerk.

lahára ütött Francziaországban azon szakadárokat illetőleg, kiket egykor annyira üldöztek és eltiporni törekedtek.

A franczia kamarákban tárgyalás alatt levő bizonyos törvények élénk mozgalmat keltettek a protestans egyházban; az eset ez: az 1881. évi budget ügyében kiküldött bizottmány a maga jelentésében felvett egy czikket, mely szerint a katholikus seminariumokra, meg a protestans theologiai facultásra felvett fedezet a budgetből töröltessék. Ezenfelül a törvényhatóságokról szóló törvényben, melyet a képviselőház most dolgoz ki, egy czikk van, a mely a községekre nézve mindenik vallásfelekezet papjai számára a lakbér-fizetést facultátivnak nyilvánitja, mely lakbér fizetése eddig kötelező volt. Világos, hogy ha a fedezetet és a lakbért törlik a kamarák, azáltal a protestantismus nagyon sokat szenved. Ezen eljárásban az lenne a legkeservesebb, hogy azok az emberek, a kik e törlést végre fogják hajtani, éppen nem ellenségei a protestantismusnak s nem ezt akarják azáltal sujtani: mindenekfelett a katholikus papság és szellem van a szemök előtt. Nem gondolják meg, hogy az első áldozatok a protestansok lesznek, kiket — igen helyesen — a köztársaság barátainak tekintenek. Végre is az a tévedés áll fenn, melyet már jeleztem. A fedezetet illetőleg például, a katholikus seminariumokat összetévesztik a protestans theologiai karral. Még nem birták megérteni, hogy e kétféle intézetet nem lehet összehasonlitani. A protestans theologiai karok sajátlag az egyetem kiegészitő részei, állami intézetek, a concordatum szerint; ellenben a seminariumok a a papság tulajdonában levő magánintézetek. A protestans theologiai karok fentartására és egyszersmind a tanitásra szolgáló fedezet törlése logika ellenes lenne. Ez anynyi volna, mint egyik kézzel elvenni azt, a mit a másikkal adnak. De a papok lakbérének kérdése még nagyobb hiba, ha a kamara megszavazza a törvényt, mely szerint a községek által a papoknak a mostan kötelező lakbérfizetés facultativ lenne, az csak a protestansokat sujtaná. Csak ki kell nyitni szemeinket, hogy ezt azonnal meglássuk. Kevés kivétellel mindenik községben van egy katholikus papilak, a protestansokat illetőleg egészen másként áll a dolog; nagyon kevés község van, a melyekben protestans papilak van, ezért kötelesek a községek lakbér-átalányt adni a protestans papoknak. De mi történik akkor, ha a lakbér-átalány adása facultativvá tétetik? Az, hogy a községek nagyobbrésze, hol a többség katholikus, nem szavazza meg a protestans pap számára a lakbért, a papilakot pedig meghagyja a katholikus papnak, senki sem gondol arra,

hogy elvegye tőle. E szerint tehát a protestantismus meg nem engedhető hátrányt szenvedne. A protestans papok fizetése különben is csekély, ha kénytelen lesz abból lakása bérét is fizetni, nem élhet meg. A plebánosoknak van több vagy kevesebb mellékjövedelmök, ennélfogva szükségeiket mindig tudják fedezni, a protestans papoknál nincs ez az eset: a lakbér megvonása tehát irányokban nagy igazságtalanság lenne. Sőt ez eljárás a Concordatum szellemével is ellenkeznék; a Concordatumot pedig az állam köteles érvényben tartani, ha fel nem mondja vagy teljesen meg nem szünteti. Ez esetben az egyházak teljesen külön válván az államtól, tudni fogják, hogy mihez tartsák magukat: tudni fogják, hogy csak magukra számithatnak s ehhez képest intézkednek. Ezen fenyegető eshetőséggel szemben a consistoriumok már gyüléseket tartottak, hogy ezen intézkedésre nézve észrevételeiket felterjeszszék a vallásügyi miniszteriumhoz. Ohajtandó, hogy megfontolják egy oly szavazat hatásait, a melynek az a következése lenne, hogy mélyen sértse a protestantismust, a mely iránt — mint ők mondják — nem viseltetnek ellenséges indulattal. Sőt a melyet ugy tekintenek, mint a köztársaság eszméjének védőjét és támaszát Francziaországban. Ha a törvényjavaslatok az emlitettem megvonással megszavazzák, a legkirivóbb egyenlőtlenséget állitják meg, a teljes egyenlőség ürügye alatt.

Mártius hónapban a theologiai tudományok nehány barátja öszszegyült s megállitotta egy tudományos társaság tervezetét. Az illetők ez eszmét kitünőnek találván, sokan csatlakoztak e kezdeményezéshez s nehány nap mulva együttesen megállitották a társulat szervezetét. A társulat véglegesen „Párisi protestans theologiai társulat“ czimet vett fel. Minden pap, tanár, papjelölt hivatalból tagja a társulatnak s jelentkezésökre azonnal a tagok közé igtattatnak. A társaság minden hónapban ülést tart, a hol tudományos dolgozatokat olvasnak fel és vitatnak meg. A társaság nem tett különbséget a papok közt; mindnyájokat felszólitotta, a reformatusokat, miként a lutheranusokat.

Az első ülést május 22-ikén tartották az Oratoire utczai templom consistoriumi termében. A gyülés népes volt; ötven papnál több felelt meg készséggel a bizottmány felhivásának. Örvendünk, hogy a felekezeti elkülönzések, sőt ugyanazon felekezet kebelébeu levő eltérések és meghasonlások közt ily eredményt jelezhetünk. Jó jele a jövőnek. Reméllenünk kell, hogy a pártszellem nem bénitja meg azon emberek nyugodt, tudományos munkálkodását, a kik megismervén

egymást, megtanulják egymást becsülni. S végül megértik, hogy az értelem vizsgálódásainak nem szabad a szív érzelmein erőszakot tenni. Bármiként is üssön ki a mindenki által óhajtott jövő, az első gyülés nagyon érdekes s egyszérsmind nagyon atyafiságos volt.

Egy jeles felolvasást hallottunk Ritschl theologiájáról. A felolvasó Baldensperger ur még fiatal ember, csak nehány éve, hogy a Strassburg-i theologiai fakultásból kikerült: a szabadelvüek itt hitoktatónak alkalmazták. Nagyon értelmes ember s a német theologiai tudománynyal teljesen ismeretes. Különben ily tartalmas és világos munkának, a milyet nekünk Ritschl theologiájáról nyujtott, az irója nem lehet kezdő. Ritschl még a németek előtt is homályos néha, menynyivel inkább francziák előtt, a kik kevéssé vannak megbarátkozva a német birálat és gondolkodás subtilitásaival. Azt hiszem, hogy az előadónak sikerült, hogy Ritschl eszméit megértesse azokkal is, a kik kevéssé jártasok az ily vitákban. A tárgy jól volt választva a társulat gyüléseinek megnyitására, a hol különböző hittani véleményeket képviselő theologusok gyülekeztek egybe. Szükségesnek látszott mindenekelőtt a kibékülésre tért keresni s Ritschl eszméi adhattak. Mivel ő a metaphysikat gondosan igyekszik theologiai rendszere alapjából kizárni s ez által rést tör a régi orthodox dogmatikán, s mivel arra törekszik, hogy a vallást ugy állítsa elénkbe, mint élő valóságot, nem pedig mint rationalis határozatlan érzelgést; ez egy maga eléggé semleges tért nyujtott a vitára. Ugy tetszik, igy is fogták fel; mert az általános vita, mely a felolvasóra következett, egy pillanatra sem lépte át a teljes illendőség határát. Való ugyan, hogy azok közül a szónokok közül, kik beszéltek, nem mindenik fogadta el a felajánlott compromissiót, de egyiknek beszédében sem volt észrevehető az az odium theologicum, a mely sokszor választott külön oly embereket, a kiknek egymást meg kellett volna érteni. Ez tehát minden tekintetben kitünő kezdeményezés volt.

A második ülés ugyanazon teremben junius 19-dikén tartatott meg. Még több pap jelent meg, mint a májusi gyülésre. Uj csatlakozási nyilatkozatok érkeztek be a bizottmányhoz, s ez elhatározta, miszerint a taggálétel jogát kiterjeszti mindenik francziaországi papra. — Ezen az ülésen a párisi theologiai fakultás egyik tanárától Stapfer nrtól hallatunk egy érdekes felolvasást: „az uj szövetség forditása Olivetan-tól s annak viszonya a biblia forditásának kérdésével.“ Az előadó megmutatja, hogy a bibliának mindenik a legujabb időkig használatban levő forditása Olivetan forditásának a nyomán jár, ama forditás pedig a 16. században

történt, s hogy körülbelől mindenikben ugyanazok a hibák és tévedések vannak. Fel kell tehát hagyni azzal, hogy ezek a különböző fordítások kiigazitás végett revisió alá vétessenek; hanem egy egészen uj forditást kell eszközölni s különösen jobb szöveget kell felvenni, mint az, a melyet Olivetan használt. Az átalános vita, mely a felolvasást követte, éppen oly udvarias — mondhatnám — atyafiságos volt, mint a májusi gyülési. Anynyi meddő küzdelem után elérünk valahára oda, hogy egymást a tudományos téren megértsük.

Stapfer ur felolvasása után Navil Genfi tanár „la Physique modern" czimü könyvéről irt ismertetést hallgattunk meg. Ennek a dolgozatnak az irója kiválóan arra törekedett, hogy Navil munkájának azt a részét emelje ki, mely a dolgok eredetére vonatkozó materialis eszmék megczáfolására van szánva. Ezt az ismertetést is nagy figyelemmel és érdeklődéssel hallgatták.

Egyátalában ugy látszik, hogy a theologiai társulat kedvező jelek közt született meg, sok jó eredménye lesz. Értesiteni fogom önt a társulat munkálkodásának fejlődéséről. A közelebbi ülés octoberre halasztatott, mivel a nyári szünidőn több tag távol lesz.

Május utolsó napjaiban a halál egy 72 éves embert ragadott el, ki fontos szerepet játszott: Laboulaye Eduardot, az „Institut" tagját és a „Collége de France" tanárát. Nagyon szerényen kezdette az életet, de a legmagasabb állásokig emelkedett. Nagyon tanult ember s százunk egyik legékesebb irója volt. Mint tanárt nagyon szerették és becsülték hallgatói a „Collége de France"-ban, 1871-ben képviselőnek választották, a Senatus végleges szervezésekor örökös Senatornak nevezték ki. Egy azok közül, kik Francziaországban a köztársaságot megalapitották. Az utóbbi években némi kellemetlenségei voltak politikai eszméi miatt, a melyek már nem találtak előbbre haladott nehány régi bajtársai eszméivel.

Végül is Laboulaye nem mint politikus, hanem mint iró s különösen mint moralista fog élni. Való, hogy maradandó becsü müveket irt az öszszehasonlitó törvényhozásról, melyek fennmaradnak, mert értékök van, de ezek csak a kevésszámu szakembereket érdeklik. De ki nem ismeri következő szellemdús műveit: Paris en Amerique, le Prince Caniche és mindenekelőtt népszerü felolvasásait? Ez utolsó könyve oly kedves és vonzó, hogy az ember tizszer is elolvasná. Laboulayet az amerikai nagy köztársaság egészen elragadta, gyakorlati szellemével terjedelmes erős szabadságával s azon álmodozott, hogy mindezeket gyakorlatba hozza Fran-

cziaországban. Nem figyelt arra, hogy a két ország vallásos nézetének különbségében áll a két ország közt való különbség. A mi skepticismusunk soha sem lesz egyértékü amazok hitével. Egy gondolkozó finom itész nehány szóval igy jellemezte Laboulayet: Ő bevitte a moralt a politikába, a gyakorlati hasznosságról való gondoskodást a képzelődés munkáiba, a józan értelmet a bölcselembe.

Laboulaye legtöbbet tett Franklin és Channing eszméi és munkái népszerükké tételére Francziaországban.

CHARRUAUD DEZSŐ.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN JUBILEUMA.

Azt a ritka, de nagyon szép ünnepet sietünk olvasóinknak felmutatni, a melyet az Udvarhely köri közgyülés rendezett abból az alkalomból, hogy egyházi tanácsos, köri esperes és köri alpapi szék elnöke, vargyasi pap Gyöngyösi István afia papi pályája 50 évét — hála Istennek — testi és lelki jó erőben megérte.

Az ünnepély a kör 6—1882. számu határozata nyomán f. évi junius 28 án h.-almási népes ekklésiánkban tartott rendes közgyülés alkalmával rendeztetett.

Az ünnepelt és ünneplők viszonyaihoz képest az ünnepély egészen egyházi, vallásos volt; rendes isteni tisztelet tartatott; templomi meg falusi iskolás gyermekek, ifjak és mestereink karéneke után helybeli pap Sándor Lajos tartott alkalmi egyházi beszédet: Zsolt. XXXV. 27. alapján fejtegetvén a pap befolyását a társadalmi, egyéni és családi életre. Miután beszéde rendén szép tárgyismerettel, melegséggel és meggyőződéssel fejtegette a vallásnak s az ebből fejlődő erkölcsi müveltségnek s következőleg ezek tolmácsának és szolgájának — a papnak befolyását a társadalomra s különösen korunk azon égető kérdéseire, melyeket szerintünk is nem annyira a törvényhozás és rendőri intézkedések által, mint inkább Sándor Lajos kartársunk által feltüntetett módokkal lehet és kell, ha nem is teljesen, megoldani, legalább kevésbbé élesekké tenni, eszméit és fejtegetéseit az ünnepeltre alkalmazván, elmélkedését igy végezte be: [1])

„Czélom csak az vala, hogy körvonalozzam azt a nagy tért, melyet a mi ünnepeltünk, nagy tiszteletü főnökünk, szeretett sorstársunk már 50 éve müvel annyi siker és annyi dicsőséggel. Igen, 50 éve, mert 1833. márt. 3-án választatott kolozsvári ekklésiánk segédlelkészévé, hol ugyanazon hó 31-én tartatott meg ünnepélyes beigtattatása. 1836. febr. 13-án püspöki felhatalmazást nyert teljes papi szolgálatra. 1837. ápril 29-én tordai virágzó ekklésiánk vitte, mint rendes lelkészt kebelébe s 30-án már megtartotta papi székfoglaló beszédét. 1838-ban a Tordán tartott zsinati főtanács a kolozsvári másodpapi állomásra s ezzel kapcsolatosan a theologiai tanárságra szólitotta fel, a mit azonban hivei ragaszkodása s szivének ama nemes érzelme folytán, hogy a benne helyezett nagy bizodalmat legalább nehány évi szolgálatával meg akarta szolgálni — nem fogadott el. Hat év mulva, tehát 1844-ben vitetett Vargyasra, hol azóta a legnagyobb buzgósággal visel gondot azokra, melyekben őtet az Istennek lelke foglalatossá tette. Egyházkörünkben más irányban való működésének évszámai közé tartoznak az 1859-ik év, a mikor egy-

[1]) Nagyon sajnáljuk, hogy folyóiratunk tere nem engedi, hogy t. kartársunk beszédét — mint ohajtottuk volna — egész terjedelmében közöljük. Szerk.

házkörünk jegyzőjének, és az 1871-ik, mikor teljes bizalommal esperesének választotta. Az 1838-ik év utolsó napja volt családi életének kezdete, a midőn az élet nagy és bizonytalan útára társul nyerte a legjobb nők egyikét, ki élete és mindene volt, s a kit miután ez évben, fájdalom, elvesztett, eléggé megsiratni az életben elég könnye nem lesz.

Ez a század, melybe ünnepeltünk, Gyöngyösi István, papi pályája és hivatalos működése esik, a nemzet ujjászületésének százada. A szabadság eszméi, melyek egy uj élet hajnalát hirdették, az ő lelkében termékeny talajra találtak, s innen működésének szabad iránya mind a polgári, mind az egyházi téren.

A szabadságharcz idején, nem karddal, de lelkesitő, gyujtó beszédeivel s más tevékeny eljárásaival szolgálta a nemzet ügyét, a miért jobbjainkkal ő is üldöztetés tárgya lett. Az ötvenes években pedig a polgári, egyházi ügyekben a jogvédelem érdekében a leghazafiasabb eljárást követte, s barátai nem egyszer intették óvatosságra, féltve mindattól, a minek csak akkor ily ember ki volt téve. Mint kitünő szónok több zsinaton nyert jeles beszédeivel, melyek szép irályuk, tartalmasságukkal ma is olyan kedvező hatást gyakorolnak a lélekre, babért. Nagyt. püspökünk is nemes büszkeségének tartotta felemliteni, hogy neki legelső és legnagyobb mestere a szónoklatban, Gyöngyösi István volt.

Saját egyházközségében müködését pedig igazi apostoli buzgóság jellemzi. Ez azonban nemcsak abban nyilvánul, hogy a hivatalos órák, pontosan belegyenek töltve, hanem abban, hogy a nevelés terén a templommal az iskola párhuzamosan haladjon; innen mindenkori hivatalos főfigyelme az iskolára. Minthogy pedig a szellem csak anyag szárnyakon emelkedhetik, egyházközségének lelkes, áldozatkész tagjaival nevelési alapokat igyekezett teremteni, s hogy fáradozása sikerült, azt eléggé igazolja a vargyasi virágzó iskola, de igazolhatják azok a tudományos pályára készülő vargyasi ifjak is, a kik a legnagyobb magyarról nevezett Széchenyi alapból segélyeztetnek.

De ünnepeltünk 50 évi szolgálata érdemeinek méltatásánál én tovább nem megyek, nem mehetek. Nem azért, mintha a lelkiismeretesen müvelt nagy mezőnek nem lenne immár több virága, hanem azért, mert a gyarló halász nem meritheti ki a tengernek minden drága gyöngyit. És adja az ég, hogy még későre jöjjön el az idő, alkalom, midőn egy nálamnál hivatottabb szónoknak többet kelljen mondani egy ilyen helyről.

Ünnepeltünk — szeretve tisztelt főnökünk — sorstársunk! Te élet korod s hivatalos müködésedben egy olyan pontra jutottál el, hová eljutni mindnyájunk kegyes óhajtása, Oh! bizonyára sokunknak le fog haladni napja, mielőtt oda juthatnánk...

Elég annyi, hogy most nekünk nagy örömünk van; s ez örömünkben fogadd ezennel minden tisztelőidnek s különösen nekünk, bajtársaidnak üdv és szerencse kivánatát. Koszorunk, melyet e pillanatban nyujtunk, nincs csengő ezüst s ragyogó arany szálaival áttörve, mert Péter apostol szerént nekünk ez nincs; de hisszük, hogy önzetlen szeretetünk — őszinte bizalmunk — édes ragaszkodásunk,

minden aránynál becsesb előtted. Mi az igazság érzetéből az érdemnek hódolva vigadunk, örvendünk, s magasztalva Isten szent nevét, kétszeres buzgósággal kérjük őt, hogy adjon békességet ezután is neked, az ő hiv szólgájának. Ámen".

A predikáczió bevégeztével a szivesség nyilatkozataira Gyöngyösi István esperes a következő beszéddel válaszolt:

„Hála- és öröm-érzeményeimből kelnek fel az imádságos gondolatok, melyek rebegő ajkaimra szállnak, hogy még köszönetet nyilvánitsak mennyei Atyámhoz, gondviselő Istenemhez, nagy kegyelmeiért, melyeket rám árasztott, és e szép gyülekezethez, nemes keblü részvéteért, melylyel engem e megható pillanatban körülfogott, mert ha nem tátongana még vérző szivemen egy eleven fájó seb, ez lenne legszebb, legdrágább és boldogabb órája egész életemnek!

Érdemeim nincsenek, melyekért e nagybecsü figyelemre, e rendkivüli megtiszteltetésre számithattam volna, de megilletődött lelkem abban találja fel e nemes cselekménynek eredeti forrását: hogy „a megtisztelés az őszinte tisztelőknek jó akaratára s kegyeletes elismérésére sugárzik vissza."

Egyet azonban dicsekvés nélkül még is bátran elmondhatok: hogy multamra visszatekintve, nem látok egy szenyfoltot, mely piritana, nem egy feljegyzett pontot, melynek emléke könnyeket kérne, s a megbánás nehéz fellegével homályositaná jelenem derült reménysugarát, megtartottam hitemet, igaz vallásomat, őriztem becsület- és kötelességérzetemet, hiv voltam és vagyok hazámhoz s anyaszentegyházamhoz, melyben születtem s neveltettem, elődeim nyomdokát már harmadizben követve a papi pályán. Birom józan öntudatomat, boldog vagyok nyugodt lelkiismetem szabadságában, s benső meggyőződéssel mondhatom, hogy sorstársaim, barátaim s érdekelteim iránti haragomon, boszús indulatomon a nap soha le nem ment, s ha még egyszer ujra kezdhetném is, csak azt kérném jó Istenemtől, hogy ismét igy futhassam meg pályámat!

Ezért hálálkodom én mennyei szent Atyám előtt, ki mindeddig jó lelkével vezérelt félszázad alatt szeretve folytatott munkálatomban, s kegyelmesen segitett fáradozni a rám bizottakban, melyek közt a vallás és erkölcs oltára mellett előttem állott mindig a szép haza oltára is, hogy ezen is áldozni s édes magyar hazám jelen, jövő és örök boldogságáért, megmaradásáért s állandó szabadságáért imádkozni és munkálni meg ne szünjék, mig érző sziv dobog keblemben!

Hálálkodom és köszönetet mondok ez egyetértő kedves gyülekezetnek, hivatal- és sorstársaimnak, barátaimnak és hitrokonaimnak, kiknek becses figyelmökben felmerült ez ünnepélyes cselekvény, e kitünő megtiszteltetése csekély személyemnek; nemes keblü részvét ez, melyet a harmincznyolcz év alatt velem rokonszenvezett egyházkör ily magasztos jelenetekben nyilvánit ez órában irántam! Ha voltak, s lehettek hibáim, emberi tévedéseim, mert ember hiba nélkül nincs, s vannak az öregségnek is gyöngeségei, mindazokat elfedezve látom, s felejtve hiszem a barátság, testvériség és szeretet diszfátyolával, mely hivatali pályámnak a legérdekesebb évfordulóját leplezi, s védi minden méltatlan sérelem ellen.

Itt vannak mellettem, körülöttem szeretteim, az enyimek, kiket az Úr jó kedvében adott nekem, s megengedte érnem, hogy értkorban, tisztességes állapotjokban, s polgári szép helyezetökben jutalmazva lássam apai gondjaimat, s áldozatkész fáradozásaimat, és tudjam bennök élni nevemet és vallásomat, hazám, nemzetem és egyházam részére és javára, mi szintén enyhitő élvet, örömet hoz, csak most elvesztett áldott, jó élettársamért bánkódó szivemre!

Ezeket is e lelkes gyülekezetnek hasonló szeretetébe s résztvevő kegyeibe jó bizalommal ajánlom.

Áldást kérek, a szeretet és béke áldását kérem az egész környékre, ennek örök időkig szép egyességben, hitben és igaz vallásában fenállásáért s győzedelmes lelki hatalmáért és sértetlen tekintélyeért az egyházban, mint a polgári társadalomban, imádkozom!

Áldást, a béke és szeretet áldását kérem jó Istenünktől ezen ekklézsiánkra, s ennek szeretett minden hiveire — künn mezején bő terméssel, benn házaiban családi egyességgel, s keresztényi örömmel legyen boldog és megelégedett e nép időről-időre minden nemzedékekben! Imádkozom atyámfiai érettetek, kik ez ünnepélyes alkalommal is az Úr szolgáit kész jóindulattal fogadtátok, s anyaszentegyházunk iránti élő és buzgó szerelmeteket nyilván felmutattátok, mint már sokszor köri gyülések, zsinattartások s püspök-választások alkalmával tettétek; a mi Urunk Istenünk áldjon meg minden javaival!

Végre buzgó fohászomat emelem hozzád, jó atyám, szent Isten, ki testi és lelki erőmet mindeddig fentartottad, hogy már öregült koromban is szent házadban szolgálatképes lehetek; fedezd tovább is életpályámat atyai gondviselésed szárnyaival, hogy maradjon meg értelmem józan világa, s lelkiismeretem nyugodt szabadsága és Jézus meghagyása szerint: „Legeltethessem a nyájat, melyet szeretek.“ És földi sorsom őszével jövő nehezebb változások, küzdelmes fáradságok, s bánatos borulatok közt is nyujts még egy reménysugárt hitem egén, mely végére siető pályautamat bevilágitsa halálom órájáig! Amen.“

A kör részéről köri jegyző Darkó Sándor, jánosfalvi lelkész üdvözölte az ünnepeltet meleg szavakban.

Az ünnepet h.-almási szép, jóravaló eklezsiánk zárta be, gazdag ebéddel vendégelvén meg a köri közgyülést és az öszszegyült sokaságot.

Midőn egész lélekkel csatlakozunk a kör kegyeletes szeretetének és tiszteletének nyilvánulásaihoz, szivünkből kivánjuk, hogy az Isten sokáig éltesse Gyöngyösi István afiát abban a jó testi és lelki erőben, melynek jelenleg örvend; abban a munkaszeretetben és buzgóságban, melylyel — ritka jelenség képpen — már is ötven évig munkálkodott szép eredménynyel valláskögönségünk ügyében.

A PRÓFÉTÁK HAZÁJÁBÓL.

(Tárczaczikk, a „Kereszt. Magv.“ számára.)

Nehogy a kegyes olvasó valami kenetes leirást várjon a Szent Földről, jónak látom előrebocsátani, hogy a czikknek semmi köze a tejjel és mézzel folyó tartománynyal. A ködös Londonban kél, a nagy angol nemzet kebeléből. Ma már e fajból a föld-éhes gyarmat-szerző ivadék kipusztult. A nemzet azok helyett most szabaditókat produkál, a kik 100, meg 100 különbféle alakban végzik az üdvözités munkáját, uj evangeliumot hirdetvén a világnak.

E jelenség kulcsát abban találom fel, hogy a teljes polgári szabadsággal párosult hitszabadság, egyesülvén mély vallásos érzettel, ha a rideg ész nem tartja mindig szoros féken az érzelmek és emberi gyarlóságok terjengő irányát, könnyen szélsőségekbe tévedhet.

Bátran elmondhatjuk, hogy éppen e miatt a szabad nemzet kebelében, a társadalom a maga sajátszerü szokásaival, a vallás és vallásos testületek tévedéseikkel, tulzásaikkal, mondhatnám — erőszakoskodásaikkal — sokkal nagyobb megszoritásoknak vetik alá az egyént, mint a mennyit például a magyar természet zugolódás nélkül elbirna.

Világszerte ismeretes a tulzás, melylyel az angolok a vasárnapot megülik. E pedantság ismertetésére ime egy példa.

Mult évben egy müvelt, jó állásu kereskedősegéd elzongorázott a magyar-egylet helyiségében nehány magyar dalt. A szomszédság szive mélyéig sértve volt az ördögi hangok által. Profánus, repülj fecském ablakára, s más jó magyar nóták ugy hangzottak az áhitatos elmenőnek füleibe, mint megannyi istenkáromlás. Panasz érkezett az egylethez, s a vasárnapi zongorázást teljesen be kellett tiltani.

A vasárnap megünneplését még türhetetlenebbé tenni van hivatva az u. n. „Sunday Closing“, vasárnapi zárás. A mértékletességi egyletek roppant tevékenységet fejtenek ki, hogy minden hely, hol sert, bort, vagy pálinkát mérnek, absolute zárva legyen az egész királyság területén. A javaslat inditványozói azt mondják ugyan, hogy a vasárnap arra való, hogy üljön mindenki otthon s menjen a templomba imádkozni. De nem hunyhatunk szemet a tény előtt, hogy van Angliában egy osztály, melynek otthona szük és kényelmetlen. Ezekre életkérdés, hogy legyen valami köz-mulatóhely, hol a vasárnap délutánt eltölthetik, még ha ez sokaknál megrészegedésre vezet is. Midőn a társadalom egy osztálya kényszeriteni akar egy másikat, hogy általa előirt módon töltse az időt: zsarnokság, despotizmus, még ha a szabad Angliában történik is. A templomokban ivek

vannak kitéve, kérelmek a vasárnapi zárásra. A kegyes közönség nagy része természetesen aláir. Ezenkivül áhitatos tea-nénikék, mint hitök szerint, elsőrendü apostolok az emberiség sorsának javitására irányzott eme kisérletben, fogdosnak aláirókat. A ser- és borcsarnokokban másnemü ivek vannak kitéve. Ezekben már arra kérik az embert, hogy irjon alá a despotikus vasárnapi zárási kisérlet ellen. E dologra következő módon lettem figyelmessé. Egy magyar barátommal egy szép vasárnap reggel kirándultunk a Hampstead Heathre, és a környéken levő dombokra. Ez egy nagy terjedelmü, festői magaslat, a legkedvesebb kirándulási hely, Londonhoz közel. Déltájban megéhezve, a környéken levő vendéglőket mind rendre jártuk valami harapni valóért. Nemhogy egy pohár sert, de egy falás kenyeret sem kaptunk sehol. A pinczér az étlap helyett hozta az ivet, a vasárnapi zárás ellen. (A nap nagy részében most is zárva vannak, mint ez eset mutatja, az uj mozgalom azonban csirájában el akarja fojtani a vasárnapi ivást.) Ilyenkor mit csináljon Londonban a szegény idegen? Jól nem lakik, annyi bizonyos; de azt megteheti, hogy egy csendes, magyar áldást mormogván a vasárnapi zárásra, utjában édes megelégedéssel aláir vagy 4 kérvényt, az Egyesült-Királyság Parlamentben összegyült képviselőkhez a vasárnapi zárás „ellen“.

Sir Wilfried Lawson és társai még messzebb menő terven dolgoznak. Egy törvényjavaslat van a Parlament előtt, „L o c a l O p t i o n“ czim alatt, melynek czélja, minden törvényhatóságban felruházni a többséget a joggal, hogy az italmérési helyek számát meghatározhassa, vagy szükség esetén azokat végleg el is nyomhassa, szóval, hogy a többség minden grófságban tetszése szerint bánhasson az ital-kérdéssel. Tagadhatatlanul a legnemesebb indok vezeti ez embereket; de az elv, melyből kiindulnak, határozottan hamis. Ők igy okoskodnak: Ha az emberek nem akarnak józanak, takarékosak, mértékletesek lenni saját jószántukból, a társadalom fel van jogositva annyi akadályt görditeni gonosz szenvedélyeik kielégitése elé, a mennyit csak lehet. A korcsma átok az emberiségen, s azért a társadalom vétket követ el, midőn fentartja a gyengébbek számára kisértőül. — E tábor kék szalagot visel, honnan neve a „k é k s z a l a g o s o k“, lakomáin lemonadét iszik, s elveinek terjesztésében roppant erőszakos. Nem lehet kiáltóbb ellentétet képzelni, mint egy vidáman mulatozó magyar társaság, s egy ilyen limonádézó kompánia. — Hát legyen nekik az ő gusztusok szerint. A despotizmus despotizmus, még ha ily látszólag ártatlan és humánus alakot ölt is. A Times és Standard világlapok éles vezérczikkekben küzdenek az irány ellen, mely a Parlament egy s más határozataiban mostanáig kifejezést nyer. Charles Beard, az idei Hibbert leczkéző, egyike a legkitünőbb angol unitárius papoknak, a Baw F. U. társaság ez idei estélyén, szintén élesen kikelt a socialistikus irány ellen, mely az egyéni szabadságot végzetes csapással fenyegeti. Egy kitünő kékszalagos vitatkozott egy anglikán püspökkel. Mondá, mily dicső állapot lesz, mikor Angliában senki se részegedhetik meg, még ha akar is. A jó püspök azt felelte, hogy ha már csakugyan választa-

nia kell, inkább akar szabad lenni, mint józan. Ilyes dolgok lehettek azok, a mikért Bismarck herczeg azt mondá az idén egy angol látogatójának, hogy ahhoz a zsarnoksághoz fogható, a minek Angliában van alávetve az ember, nincs a világon. Erre a zsarnokság-gyülölő kanczellár, fiatalabb korában Angliában tett utazásaiból elbeszélt egy epizódot. „Gyönyörü vasárnap délután volt: mély, csaknem halotti csend, minden roppant ünnepélyes. A vaskanczellár egy angol barátjával, kit telj-sen okos embernek hitt, egyik angol városban sétált. Meghatva a roppant ünnepélyesség által, — mondá a kanczellár — halkan egy német hazafias nótát kezdtem fütyölni. Társam elrémülve fordult hozzám, s kért, hogy hagyjam félbe. Miért? Tán tiltja a policzia? Nem biz a, de hát nem tudja-e, hogy ma az Uristennek szombatja van? Mely kegyes megjegyzés nekem oly roszszul esett volt, hogy azt a ficzkót leráztam nyakamról, a mily hamar csak lehetett, sőt ama várost is elhagytam, a legelső posta fordultával. Angliának szörnyü nagy hibája, — végzé az öreg ur — hogy az ember nem keresheti benne boldogulását és lelki üdvösségét a saját izlése szerint.

Az, a miről még ez alkalommal a vasárnappal összeköttetésben meg akarok emlékezni, a vasárnapi szabad égalatti isteni tiszteletek és másnemü szónoklatok. Mindenekelőtt egy kis előismertetés a Salvation Army-Üdv hadsergéről, mely ezekhez nagy kontin genst szolgáltat, nem lesz fölösleges.

A Salvation Army, katonai mintára szervezett vallásfelekezet, vagy inkább szenteskedő társulat. Egy az államegyháztól elszakadt pap Mr. Booth alapitotta, a ki ma felekezetében generális czimet visel. — A katonás szervezet a legapróbb részletekig át van kölcsönözve. Vannak törzs-, fő- és altisztek és közkatonáik. A tisztek vörös mellényt viselnek, melyre nagy betükkel fel van varva: Salvation Army. Imahelyeiket kaszárnyáknak nevezik: a felekezetnek van két lapja, egyik „Csata kiáltás“, a másik „Kis katona“. Ha megtéritnek valakit, katonás műszókkal azt mondják róla, hogy „elfogták“. Ha uj területekre mennek hóditani, hát „inváziót intéztek belé.“ A hol váratlan ellentállásra találnak, hát ott a helyet „megostromolják“, vagy „szuronytámadást intéznek“. Lőnek továbbá „vörös izzó evangelium-golyókkal“. — E műszóknak mindeniknek megvan a maga különös szakszerü jelentősége a hadsereg műszótárában. Egy falragasz, melyben egy tea-uzsonnát jelentettek, következöleg hangzik: Felirat Vér és tűz. Uzsonna lesz 4 óra 30 perczkor, a mikor is támadás fog intéztetni áz élelmi szerekre. Legyenek ott a maga idején. Jelszó: nincs irgalom. A vasárnap délelőtti proczessziók, az imahely kaszárnyákba katona zene mellett a londoni utczák egyik legfestőibb látványa. A kapitányok, kiki a maga kerületéből, megindulnak a kaszárnya felé. Az uton a zene hangjára legalább 10 annyi utczagyerek csatlakozik, mint a csapat eredeti létszáma. A menet a lehető legvigabb. Tánez- és nevetés, mintha csak menyegzőre mennének. Időközönként a kapitányok valamelyike a zenészek elébe kerül, s harczi jelszókat kurjant a tömegnek.

Ha mondják nekik, hogy illetlen az utczán tánczolni vallásos menet alatt, Dávid tánczát hozzák fel a frigyláda előtt, a ki pedig zsidók királya és nagyon okos ember volt. A merre mennek, minden ablak és ajtó tele van kiváncsiakkal, hisz hogyan szalasztanának el egy ilyen kapitális mulatságot. Kétszer kisértem be őket a kaszárnyába, de egyetlen egy komoly arczot sem birtam felfedezni, a nevetségnek és komikumnak annyi eleme van e vallásos czeremoniában. Valamelyik kapitány aztán elmondja a legénységnek, hogy mikor a hitetlen mosolyog rajtok gúnyból, a Jézus is mosolyog az égben, de már nekik és örömében. Angliában jelenleg nem tehetnek semmit: a miért üldözőbe fogják, a mit ők a Times és más lapok véleménye szerint a világon mindennél többre becsülnének. Mert szenvedni a Jézusért, ez az ő eszményük. Külföldön azonban jobb szerencséjük volt. Sveiczban egy kantonból, hova inváziót intéztek volt, Booth és Charlesworth kisasszonyok vezérlete alatt, kiutasitották. Miss Booth érdekes leirását adta annak a S a n h e d r i n-nek, mely előtt őket kihallgatták. Hogyan nézett ki az a „hitetlen", a ki őket kikérdezte, s hogy hogyan mosolygott az a sok többi „hitetlen", mikor ők vallást tettek a Jézusról. Az egész teremben nem volt egyetlen egy jó keresztény arcz, mondja Miss Booth. Azonban ha a hatóság nem üldözi is itt őket, van egy veszedelmes ellenségük s ez a „S k e l e t o n A r m y", csontváz hadsereg. Ha sereg alakult oly czélból, hogy üdvösséget szerezzen az embereknek, az angol társadalmi viszonyok közt egy más sereg alakulása, mely amannak gonosz törekvéseit ellensulyozza, kikerülhetetlen volt. Egy angol barátom elmésen mondá egyszer nekem, hogy ha ma társaság alakulna Angliában oly czélból, hogy huzzák le a holdat a földre, holnap egy más társaság pattanna ki a földből ama nagy jelszóval: hogy a hold maradjon ott, a hol van. Igy ha Salvation Army (üdv hadserge) alakult, meg kellett alakulni a Skeleton Armynak (csontváz hadsergének), a mely megverekedjék vele. Agliában még verekedni se lehet, ha az ember czéhba nem áll, hol a tagok rokonkebelre találnak. A Skeleton Army tagságra nem kell egyéb, csak jó ököl, mert a küzdelem nem szellemi fegyverekkel megy. Czél a Salvation Armysták gyüléseit szétrobbantani, tagjaikat elverni és bántalmazni, a hol csak lehet. 5—6 nagyobbszerü csata volt az idén. A biróságok kezdetben enyhén itéltek, minthogy azonban a Skeletonok mindinkább vérszemre kaptak, ma már szigoruan bebörtönzik őket, mikor csak elcsiphetik. A Salvation Army dicsőségnek tartja szenvedni a Jézusért.

A mi a kaszárnyákban tartott isteni tiszteleteket illeti, a mélyen vallásos a mi fogalmaink szerint nevetségessel folyvást vállakozik. Ha az ember rokonszenvet érez is irántuk, mégis megszokás és némi erőfeszités nélkül alig fogja megállani, hogy ne mosolyogjon olykor-olykor. Az isteni tiszteletet valami borzasztó hangos zene nyitja meg. Hogy miért olyan hangos és olyan fülsértő, azt nem tudom. Hacsak nem az az oka, hogy az ujabb csatákat ágyuzás nyitja meg. Annyi igaz, hogy a legkitanultabb verébtábor örökre elijedne egy székely falu buzájától, ha a banda elprodukálná ottan ezt az

isteni tiszteletet. Ezután ének, könyörgések s rövid beszédek következnek. Könyörgés alatt mindnyájan behunyják szemeiket; általában a szemmel látható vallásos felindulás ekkor tetőpontját éri el. Némely arczon beteges mosoly; a Jézus nevének emlitésénél mások leborulnak a földre, mintegy porig alázkodva a megváltó előtt. Az a jókedv, mondhatni kicsapongó öröm, mit az utczán szemébe vágnak a skeptikus és hitetlen világnak, itt helyt ad a legmélyebb felindulásnak és bünbánatnak. Isteni tisztelet végén háromszor felszólitják a gyülekezetet, ha van-e valaki, a ki megtért.

Az én jelenlétemben egyszer egy 70 éves vén korhely ember is beszélt, a kit azelőtt nehány nappal fogtak el: Mondá, hogy mig hosszu élete alatt mértföldeket gyalogolt, hogy megrészegedhessék, most mértföldeket gyalogolna, hogy az urral lehessen. Ebből láthatni, hogy a sereg minden nevetségessége mellett emberbaráti munkát is végez az alsóbb osztályok közt. A mi lapjaikat — a „Csatakiáltást“ és „Kis katonát“ illeti, kevés mondanivalóm van róluk. A ki Magyarországon ilyen lapok szerkesztésére adná a fejét, nehezen kerülné ki az orvosi felügyelet alá helyeztetést. Az előbbinek elolvasása után valaki, a ki semmit se tudna a Salvation Armyról és munkálkodásáról, azt a benyomást nyerné, hogy az egy őrültek házában, őrültek által szerkesztődik. Az utóbbiba 6—10 éves gyermekek dolgoznak, kik legkomolyabban biztositják a világot, hogy rettentő bünös cselekedetek után megtértek s most már meg vannak tisztulva a bárány vérében! Booth-né aszszonyságot figyelmeztették, mily fonák, ferde és természetellenes ez egész eljárás. Rögtön idézte a 8-ik zsoltár 3-ik versét: „A kicsinyeknek és csecsszopóknak szájok által erősitetted meg a te hatalmadat, hogy megrontsad a te ellenségedet.“ Ez argumentumra aztán természetesen nincsen felelet. Meg vagyok győződve, hogy Booth generalis Magyarország ellen hasztalan intézne támadást. Nálunk a történelmi egyházak nagy akadályai a szellem és vallásos érzület ilyetén kitöréseinek.

Ha szép vasárnap délután kisétál az ember a „Regents Park“-ba, nem nagy távolságra egymástól 6—8 csoportot vesz észre, melyeknek közepén egy-egy ember prédikál. Véve az embert a genus homo értelemben, mert a legelső is, a kit megközelitünk, nő. Jézusról és az ádvözségről beszél. Szeme behunyva; ingadozásnak, habozásnak, szavak válogatásának nyoma sincs beszédében. Elmondja, mily leirhatlan boldogságot érez most Jézus kebelén, s hogy nincs a világnak anynyi kincse, a miért előbbi állapotába viszszakivánkoznék, mikor még nem ismerte Jézust. Salvation Army — anynyi bizonyos. Ebből már eleget láttunk s láthatunk minden utczasarkon keresztelő János szerü felkiáltásaival: térjetek meg, stb.

Egy más csoport közepén himlőhelyes arczu férfi orál. Jóizü, kedves uri embernek látszik, ki valami ugyancsak tréfás dolgokkal traktálhatja a hallgatóságát, mert koronként nagy a nevetés körülte. Tárgya csakugyan mulatságos; arról beszél, hogy kik ma a pogányok Angliában. Az angol érsek-primás pogány, valamelyik nagy befolyásu herczeg — elfeledtem már melyik — pogány, a szent Pál és West-

minster egyházbeli esperesek pogányok és igy tovább. Megnevezi mindeniket névszerint. Előadása roppant komoly, de e komolyságban valami ellenállhatatlan komikum rejlik. Egy más alkalommal arról beszélt (3-szor hallottam ez urat), hogyan egyesül az állam-egyház 3 nagy pártja a pénzszeretet szent kötelékében. Mondá, hogy sokáig gondolkozott, mi közös vonást találhatna, a mi megvan mindnyájokban. Ő legalább ez egyen kivül mást nem tud. Megkérdezte a hallgatóságot, hát ők tudnak-e. A tömeg nagy kaczaj közt kiáltotta: „No.“ Államférfiak és papok, anglikánok és dissenterek, kis és nagyhatalmasságok egyformán kikapják a magukét a tréfás, himlőhelyes urtól. Ő maga és hallgatósága, hogy egy filozofiai műszót használjunk, valószinüleg skeptikusok.

Néhány lépésnyire egy harmadik kör. Magas, fekete szakállu, értelmes arczu ur a középen. Beszél korunk különös nyavalyájáról — a hitetlenségről. Előadásában logika, ékesszólás és mély meggyőződés oly sajátságos bájjal egyesülnek, hogy határozottan neki nyujthatjuk a pálmát nemcsak e délutáni, hanem mindama népszónokok közt, kik csak számos vasárnap délutáni barangolásainkból eszünkbe jutnak. Valami sajátságos, melancholikus báj ömlik el az egész emberen. Mondá, hogy ő sohase tud végig menni London embertömegektől hemzsegő utczáin, hogy mindennap eszébe ne jutna, mily nagy számu nép jő-megy vigan, könnyelmüen, mintegy teljesen öntudatlanul amaz irtózatos itéletről, mely reájok vár. Roppant fájdalmat okoz neki, hogy vannak emberek, kik lelkök üdvösségével (a legszükebb theologiai értelembe véve a kifejezést) semmit se törődnek. Ő vizsgálni szokta a mellette elmenők arczvonásait, melyből hoszszas gyakorlat után következtetni tud a vallásosságra.

E szónokot hallva, minden iszonyatosságában áll előttünk Szt.-Ágoston massa perditio-ja. Egy más alkalommal tárgya a Jézus közbenjárói hivatala volt. Jézus Krisztus rangban második, s azért lett a világra küldve, mert a szent Isten és a bünös világ közt minden érintkezés absolute lehetetlen. Az ember Istennel semmi névvel nevezendő módon nem közlekedhetik. Nekünk csak Jézussal lehet dolgunk, a kin keresztül tisztátalan gondolataink megtisztulva jutnak az atyához. E gondolat volt különös erővel s rendkivüli elmésséggel kifejtve. Nem hiszem, hogy e tant ily mereven ma egyetlen egyház is tartaná Angliában. Emberem tehát eredeti gondolkozó. Minden különössége mellett elég esze van hozzá, hogy az legyen. Sima, folyékony ékesszólása s erős logikaja bármelyik kathedrának diszére válnék.

Még egy negyedik csoport és aztán végeztünk. Roppant zajos és több ember van benne, mint a 3 előbbiben öszszevéve. Az ember alig tud könyökével anynyi helyet csinálni, hogy lássa, mi történik. Egy férfi, kinek arczát nem sikerül kivennünk, erősen igyekszik bizonyitgatni, hogy a bibliai csodák lehetők. Nem sokkal azután egy más férfi lép a szószékre és igyekszik őt czáfolni. Ha kérdjük azt a hatalmasan pipázó sühedert, ki szemünket, szánkat ugyancsak traktálja füsttel, mi foly, egy füstgomoly kiséretében felénk röpiti, hogy hitvita. Mindkettő a bibliából vitatkozik, mert ki volt kötve, hogy

mindkét fél onnan meritse argumentumait. A hallgatóság nagyobb része azonban, ugy látszik, amellett van, a ki a csodaellenes álláspontot tartja. Legalább ez tünik ki a jóizü kaczajból, melylyel ellenfelére mondott viczczeit fogadják. Ne várjuk azonban végét. Igy is félek, hogy mind a t. szerkesztő urak, mind a t. olvasók türelmét próbára tettem e kissé tán kelletinél hoszszabbra nyúlt czikkel. A viszontlátásig, ha a szerkesztőségnek is ugy fog tetszeni.

Gál Miklós.

LEVELEZÉS.

Uj-Székel, 1883. augustus.

A kereszturi egyházkör közgyülése f. évi jul. 12-én a medeséri egyházközségben t. Kovács Mihály esperes ur elnöklete alatt, mindkét köri gondnok, gymnásiumi tanárok, egyházi tanácsosok, köri lelkészek, néptanitók, sőt nehány theologus és nagyszámu helybeli és vidéki közönség részvéte mellett, nagy ünnepélyességgel folyt le. A közelebbről kijavitott s szebbnél-szebb virágkoszorukkal feldiszitett templom, a hevenyészett zenekar- és orgona-kiérettel felhangzó ének, siménfalvi lelkész Németh István közfigyelmet keltő ékes szónoklata, esperes és jegyző kölcsönös üdvözlete, egy keresztelési szertartás és a zsúfolásig összeseregelt hallgatóság ritka magasztosságot kölcsönöztek az isteni tiszteletnek s önkéntelenül is arra a gondolatra ragadták az unitárius lelket, hogy menynyivel szebb és eredménydúsabb ez igy, mintha az ily közgyüléseket központositva, csupán a tanácskozási terem falai közé, a gépies tárgyalások keretébe szoritjuk. Különben ennek vitatása nem tartozván egy rövid vidéki levél keretébe, e szerény megjegyzés után menjünk tovább.

Elnök ur az iskola tantermében a tanácskozást megnyitván, évi jelentéséből örömmel vétetett tudomásul, hogy ez egyházkörben a lelkek összes száma 14,527 s mig átállott hozzánk 34, addig tőlünk csak 13; és hogy belső emberek, özvegyek, árvák és ekklézsiák az államsegélyből, Dávid Ferencz-alapból, Zsuki-alapitványból a mult 1882-ik évben összesen 901 frt 70 krral segélyeztettek.

Egy pár fegyelmi és egy viszályos ügy, felsőbb leiratok, a kis medeséri leányegyháznak templomépitését, a korondi egyháznak a nyugalmazott öreg lelkészt illető egyharmad kepe elvonását illető kérelme és a tanügyi bizottság jelentése letárgyaltatván, Boér Lajos gyámoldai pénztárnok és Raffaj Károly segédpénztárnok számadásai megvizsgáltattak s kitünt, hogy a két pénztárnak készletben, bankkönyvecskében, kötvényekben, alapitványban és igéretben van összesen 900 frt 32 krja s ez „Segélypénztár“ czim alatt. régebbi határozat következtében, kezelés végett átadatott Raffaj Károlynak.

Megállittatott az általános nyugdij- és segélyintézet alapszabálytervezetére vonatkozó vélemény. Ebben nehány többé-kevésbbé fontos megjegyzés után, különösen az illető törvényjavaslat 25. §. b.

pontjára vonatkozólag azon nézet nyert kifejezést, hogy a közgyülés a néhai boldogemlékü mlgs. Pálfi Dénes és neje Hegyesi Zsuzsánna által tett 1050 frtos gyámoldai alapitványt, mely már az 1289. sz. takarékpénztári könyv szerint kamatos kamataival 2000 frthoz közeledik, egyhangulag koránt sem hajlandó beolvasztani az általános nyugdij- és segélyintézet pénztárába, azért egyfelől, mert a néhai alapítványozók kizárólag csakis a keresszturköri özvegy papnék és mesternék s ezek árvái számára adományozták, s ha más pénztárba beolvasztatnék, meg lenne sértve hálára méltó emlékük és az adomány elvonatnék saját czéljától; azért másfelől, mert a Keresztur-körből egyetlen mester sem lévén tagja az általános nyugdij- és segélyintézetnek, merőben ki lennének zárva az alapitvány javadalmainak élvezéséből. Tehát nem szűkkeblüség, sem particularismus nem inditotta a közgyülést az összeg beolvasztásának megtagadására.

Nagy tetszéssel fogadtatott gymn. igazgató-tanár és egyházi tanácsos Sándor János inditványa, mely rövid kivonatban ez: A zsinattartásra egy állandó alapot kell teremteni — a melyhez minden egyházkör egyszer s mindenkorra járuljon hozzá. A tőke legyen érintetlen, s csak a kamatok hordozzák a zsinattartási költségeket. Ha az egyházkörök aránylag fizetve, csak 5000 frtot tennének öszsze, ez ha csak 5%-kal kamatozna is, négy év alatt kamatos-kamattal jövedelmezne a zsinattartásra 1077 frt 53 krt. Vagy ha 6000 frtot tennénk öszsze, ez 5%-kal 1293 frt 3 krt hajtana; és ha 6%-kal kamatoztatnék a tőke, még nagyobb lenne a kamatok összege.

Inditványozó tanár ur meggyőzőleg indokolja a vidéki zsinattartás szükségességét, természetesen unitárius szempontból, érveléseiben a gyakorlati életből indulva ki, indokait igy öszszesiti: A zsinat ébreszti, ápolja a vallásos érzést, hitünkben megerősit, lelkesit és nemes cselekedetekre buzdit. De tartása az egyes körökre felette költséges. Az alap kezeltetnék vallásközönségünk közpénztárnoka által s négy év végén a kamatos-kamat egészen adatnék ki a zsinatot rendező egyházkörnek. Létesitésére inditványba hoz nyolcz esztendőt, és minthogy az egyesek halandók, mig az egyházak állandók, azért ez alap öszszetételére nézve az egyházakat véleményezi felkérendőknek. A jelenlegi pap, tanító nem fizethet a jövendőbeliek helyett is; tehát azok a testületek, illetőleg egyházközségek, a melyeknek állniok, virágozniok kell századokon, évezredeken keresztül, a melyekért tartatik fel az egyházi közigazgatás, a melyek huzzák a szellemi, erkölcsi, sőt anyagi hasznot is a zsinatokból, azok tegyék öszsze az alapot, függetlenül az egyesektől. Hiszszük, hogy a tanár urat, miként nyilvánitja is, ez inditványra semmi egyéb nem vezette, mint egyházi ügyeink iránti őszinte érdeklődés.

Zsinattartásunk nagy fontossága érdekében jó lesz ez inditvány felett komolyan gondolkozni. E végre küldetett meg a többi egyház-

köröknek is és terjesztetett jegyzőkönyvileg a mlgs. és főt. E. K. Tanácshoz. Majd, ha az eszme érik, a megállapodás szerint az illetékes forum elébe fogjuk terjeszteni. Mi, a kik már egyszer átéltük a zsinattartás fáradalmait, teljesen felfogjuk ez inditvány nagy horderejét s hiszszük, hogy ez más egyházkörökben is igy lesz.

Hasonló figyelmet kérünk énlaki lelkész, Győrffy Ferencz inditványára, mely indokaiból az előbbivel egyidejüleg elfogadtatott és a többi egyházkörökhöz is áttétetett. E szerint az egyházkörök részéről intéztessék az Egyházi Főtanácshoz egy egyetemes kérés egy unitárius egyházi törvénykönyv szerkesztése és kiadása iránt, mely az unitárius egyházban levő minden hivatalnak nemcsak tisztán egyházi, hanem a polgári viszonyokra vonatkozó teendőit is az eddig történt reformok szerént szabályozza és határozza meg.

Végül köszönetet és méltó elismerést nyilvánitok a közgyülés nevében a medeséri egyházközség s különösen ennek ügybuzgó lelkésze és presbyteriumának a hitrokoni vendégszeretetért, mely kiváltképpen a kényelmes elszállásolásban és a fényes közebédben nyilvánult. Önként következvén, hogy ez utolsón a püspök és főgondnok őméltóságaikra, valamint az egyesek és testületekre a lelkes pohárköszöntések nem hiányoztak.

Raffaj Domokos.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Sámi László válogatott művei. Kolozsvár, 1883. 380 l. Ára 2 frt.

E könyv Sámi tanár dolgozatait hozza egybegyűjtve, melyekből folyóiratunk hozott annak idejében. Hegedűs István Sámiról adott jellemrajza nyitja meg, s szónoki müvek, tudományos értekezések, társadalmi elmélkedések s tárcza-levelek czimü fejezetekben hozza mind azt, mit egykori tanitványa s később pályatársa, Hegedüs összegyüjthetett. Mert Sámi aligha gondolt azok kiadására.

S valóban Hegedüs szolgálatot tett irodalmunknak. Előttünk fekszik egy mély gondolkodó minden gondolata. Szolgálatot tett Sámi barátainak, kik ez összegyüjtés által igazolva látják azt, kit sokan nem értettek; de kit mindenki nagyrabecsült.

E könyv különben is azok közé tartozik, melyekben nem iró, hanem egyéniség beszél. Sámi beszél hozzánk, kit soha sem hajt az irás ösztöne, hanem ir és beszél, mert felkérték s megigérte, vagy tán épen kötelességéhez tartozik. De valahányszor ir és beszél, mindig ugyanaz, a gondolatok, eszmék regiójában élő ember, ki legkedvenczebb tudományát, a történelmet is, Vico, Herder, Schlegel, Hegel s mindazok szemével látja, kik a történelem philosophiáját irták. Ő tisztában volt, hogy minden eszményit ember teremtett. S ő nem volt vele megelégedve. Miként idézve látjuk könyvében, hogy valakinek a mai felekezetek istenénél nagyobb isten kell, ugy ő is a politikában még a respublikáért se lelkesült, annál is tökéletesebb kormányformában vélte érvényesithetni ideálját, a szabadságot, azt a salaktalan szabadságot, melynek cultusában oly ki-

fogyhatatlan. Őt a civilizatió mai szinvonala nem elégitette ki. — Mint ilyen, mégsem pessimista. Végtelenűl hitt az emberiség tökéletesedésében, haladásában; az embereket, tán mert jobbnak hitte a valónál, humanus lelke egész melegével szerette, s javára volt, mindig derült kedélylyel lépik fel, mindig vigasztal.

Igy, a hogy dolgozatai adva vannak, nem egyebek, mint töredékek. Bár igy is minden sora gondolkodásra hi fel. Sámi megérdemelné, hogy mint iró és egyéniség tanúlmány-alakban lenne ismertetve. K. L.

Gyásztisztelet nagy-ernyei Kelemen Benő koporsójánál Szucságban 1883. junius hó 5-én tartotta Ferencz József unitárius püspök.

Nincs nehezebb munka s több lelkierőt kivánó hivatal, mint a lelkészé. Ő a bölcsőtől a koporsóig minden érzést együtt érez s minden gondolatot együtt gondol el a hivekkel, kiknek éltét adá. A munka mégis csak elviselhető volna mindenütt, mert itt a szülők öröme, ott a gyermekek vigsága, amott meg a barátok részvéte emeli érzelmeit s erősiti akaratát, de a koporsónál már óriási, mit mivelnie kell. Ott egyedül áll csupán, kitől a gyermek, szülő, hitestárs, testvér, barát és rokon megtört szive vár vigasztalást és erőt. Nagy lelki erő, erős bizalom és rendithetlen hit Istenben kell ily nagy feladat megoldására; s hátha még, kit eltemet, szive érzelmeinek részese, igazi és nemes barátja vala, bizony ezt a munkát lehetetlen mérlegelni. És a Gyászistentisztelettel ily nagy feladatot oldott meg mindig ékesen szóló püspökünk. E beszéd egyike azoknak a remekeknek, a melyek nincsenek sem időhez, sem alkalomhoz kötve, mert mikor egy nemes élet jeles vonásait ecseteli, ugyanakkor arra tanit meg, a mi nélkül eddig sem volt s ezután sem lehet ember az ember. Léléktanilag, tudományosan vagy éppen philosophiai argumentumokkal határozza meg azokat a tulajdonságokat, melyek által halhatatlanságra számithat valaki. Valóban nem tudjuk, hogy a családi élet, a társadalom, vagy az Istenben való hit megfejtésében volt-e erősebb. Kelemen Benő mint családfő, mint hazafi és polgár, mint keresztény és unitárius örök időkre szóló emléket nyert e Gyásztiszteletben, melyet szeretnénk minden lelkésznek mintául kezébe adni.

Unitárius kis könyvtár. Szerk. Derzsi Károly, VII. Van-e az unitáriusoknak evangeliumok, a melyet prédikáljanak? Az unitárismus először nem volt egyéb, mint a protestantismusnak bármely ága: t. i. tagadása a katholicismus egy vagy más téves tantételének, de minthogy minden protestáns hitnézetnél szabadabb elvekre helyezkedett, nemcsak azt tagadta meg, mit a többi protestánsok, hanem még sokat az ő nézeteikből is. Ennek elkerülhetlen következménye lőn, hogy az unitáriusok élete eleinte nem volt egyéb küzdelemnél a tévtanok ellen, s hogy dogmájok főleg amazokénak tagadására szoritkozott. Ezért nevezték el tagadóknak, pedig nagyon tévesen, mert az unitáriusoknak mindig megvolt az a czéljok, hogy az embereket vallásosakká tegyék; ők mindig prédikálták az evangeliumot, s ha eddig tán ellenkezőleg kellett is hogy legyen, ma már a theologiát csak eszközül használják czéljaik elérésére. Nem sokat adnak a dogmatizálás-

ra, de annál többet arra, hogy az ember értelmét, érzelmét és lelkiismeretét miveljék; az Istenről, mint közös, szerető atyáról, ki mindnyájunkban van s kiben mi is vagyunk, minél tisztább fogalmat nyujtsanak. Ők azt tartják, hogy Isten naponta kijelenti magát az embereknek különkülön is s ezért nem tartanak egyes rendeket (a papok) különös isteni hatalommal felruházottaknak. A Jézust kiválóan tisztelik, még pedig azért, mert ő tanitotta meg legtisztábban, hogy az isteni természet minden emberben közös. Nem tartják szükségesnek, hogy Isten csodálatos módon jelent légyen meg a Jézus Krisztusban, mert hisz ő mindenkiben jelen van. Van positiv tételök mindenre a mi lényeges, a nélkül, hogy azt conciliumokban állittatták volna meg, s lesz is mindig, mert az ugy tisztul és finomul, mint maga az ember. E szerint munkájok örök időkre szól, hivatásuk az idővel növekedik. A mig lesz emberi sziv és e szivben érzés, addig az unitáriusoknak lesz evangeliumok, a mit prédikáljanak. Az Unitárius Kis könyvtár új füzete e kérdésre oly világos feleletet ad, hogy abból minden tudnivágyó könnyen átláthatja, hogy mi az unitáriusok evangeliuma. Ajánljuk a megszerzésre. Bs.

Iskolai értesitők az 1882—83-ik tanévről. Értesitő az unitárius vallásközönség iskoláiról. A nevelésügyi bizottság megbizásából szerkesztette: Kovács János igazgató-tanár. IV. Évfolyam. Minthogy az Értesitő mindenik ekklézsiába megküldetik s abból az érdeklődők részletesen megismerkedhetnek iskoláink állapotával: itt csak a főbb adatok elősorolására szoritkozunk. A papnevelő intézetben működött 6 tanerő; a gymnasiumban 24; az elemi iskolában 4. A papnevelő intézetbe beiratkozott 12 papjelölt; 7 papnövendék; a gymnasiumba 259 tanuló; az elemi iskolába 70; összesen: 348. A tanév bezártakor volt 331. Érettségi vizsgára állott 33 tanuló, kik közül érettnek nyilvánittatott 23; egy vagy két tantárgyból szeptemberig visszavettetett 10. Papi szigorlatot tett jeles eredménynyel 1. Ösztöndijak, jutalmak, segélyezés és javadalmak értéke: 10.537 forint 21 kr. A kórházra tett összes kiadás: 184 frt 54 kr; ebből visszafizettek a gyógykezelt betegek 36 forint 35 krt., a többit az E. K. Tanács, mint szegénysorsu tanulóknak elengedte. A főiskolai könyvtár áll: 24,433 drból. A tordai iskolában a tanerők száma 14; a tanulók száma az öt gymn. osztályban 102; az elemi iskolában 81, összesen: 183. A tanulók segélyezésének értéke 3602 frt. Az intézet könyvtára áll 2170 drb. műből. — A sz.-kereszturi iskolában a tanerők száma 9; tanulók létszáma az öt gymn. osztályban 122; az előkészitő osztályban 30, összesen: 152. A tanulók segélyezésének értéke 1380 frt 6 kr. s egy drb. 20 frankos arany. A könyvtárban van 10,040 drb. mű.

Beküldettek a következők: A kolozsvári állami segélyt élvező s nyilvánossági joggal felruházott felsőbb keresk. iskola értesitője: Igazgató-tanár Kiss Sándor által szerkesztve, tanárok száma 9, tanulók száma 90. Az intézet ez évben 8074 frtnyi segélyezésben részesült, mely részint Kolozsvár sz. kir. várostól, részint a kolozsvári kereskedelmi és iparkamarától, részint más pénzintézetek és személyes adakozóktól folyt be. A kolozsvár városi nyilvános községi polgári fiuiskola értesitője, szerkesztette dr.

Ferenczi Zoltán igazgató. A tanerők száma: 5 rendes, 4 póttanár és 7 hitfelekezeti hitoktató. Tanulók száma 104. — A sz.-udvarhelyi ev. ref. collegium értesitője, az előljáróság megbizásából szerkesztette Gönczi Lajos tanvezető tanár. Az iskolánál alkalmazva van 5 rendes, 4 segédtanár, 2 szak- és 8 köztanitó. Összes tanulói létszám év végén volt 276. A tanulók ez évben 2720 frt 42 kr. s 12 drb. arany pénz-, és 24 véka gabona-segélyben részesültek. — A brassói m. k. állami elemi, polgári és ipariskolák értesitője, kiadta Orbán Ferencz igazgató. Az elemi iskolában a tanitó-testület áll 14 tagból, ezek részint rendes, részint segéd-tanitói és tanitónői minőségben vannak alkalmazva. Ezeken kivül van 3 hittanitó. A belvárosi leányiskolában van 158 tanuló, a fiuiskolában 131 tanuló, a bolonyai iskolában van 144 mindkét nembeli tanuló. A polgári iskolában a tanerők száma 10. Mindkétnembeli tanulók száma összesen 94. Az ipariskolában az összes tanulói létszám 120. — A nagyváradi r. kath. népiskola értesitője. Tanitók száma 4. Tanulók száma 217.

KÜLÖNFÉLÉK.

A zsinati főtanácsra, mely f. hó 26., 27. s 28-ik napjain fog megtartatni Vargyason, a következő egyházi szónokok vannak kinevezve: Első napra Csegezi László, bágyoni lelkész és aranyos-tordaköri jegyző; az urvacsora-osztáskor ágendál Raffaj Domokos, uj-székeli lelkész és kereszturköri jegyző; másodnapján az uj papok felszentelése alkalmával az egyházi beszédet tartja Boros György kolozsvári főisk. tanár. Az előkészületek nagyban folynak a vendégek méltó elfogadására. Mi hiszszük, hogy a szép Erdővidékére sokan fognak berándulni, s igy népes és érdekes zsinatnak nézünk elébe.

Unitárius isteni tisztelet Déván. Péterfi Dénes kolozsvári unitárius lelkészt s szerkesztő-társunkat dévai hitrokonaink felkérték, hogy tartson isteni tiszteletet. A mint egy jelenvolt barátunk értesit, az isteni tisztelet f. hó 5-én az ottani ref. templomban szépszámu közönség előtt folyt le. „Mindnyájan egyek vagyunk a Krisztusban“ alapigék nyomán szónok gyönyörü egyházi beszédet tartott, melyben megragadó vonásokkal festette, hogy a hit és szeretet által a kereszténység valamenynyi felekezetei egyek, a különbséget csak a külső formák, a mellékes dolgok idézik elő. Megnyugvással néz a jövőbe, mely a felekezetek közötti egységet létrehozni van hivatva; nagy haladást mutat már a jelen is, melyre a szép példát éppen Déva adja, hol az unitárius vallásnak egyik nagy alapitója szenvedett martyr-halált a multban, ma pedig egy másik keresztény felekezet szeretete megnyitja Dávid Ferencz vallási utodainak saját templomát! . . . Változnak az idők! . . . . Péterfi tiszteletére, kivel együtt volt kedves neje is, az nap Sándor József kir. közjegyzőnél, hétfőn Maros-Németiben gr. Kuun Gézánál volt ebéd a ref. és unitar. egyházak több előljárójának részvéte mellett. Gr. Kuun jeles munkatársunk meghivásából ez alkalommal pár napot Maros-Némethiben is töltött.

Az aranyos-tordai egyházköri gyülés — mint tudósitónk irja — folyó hó 24-én Ar.-Rákoson kevés érdeklődéssel folyt le, nem lévén jelen sem a világi gondnokok, sem pedig a vidéki világi egyh.

Tanácsosok közül senki. A gyülés megnyitását megelőzőleg a templomban isteni tisztelet volt, mely alkalommal Székely László csegezi pap tartott szivreható imát s szép gondolatokban gazdag egyházi beszédet. A gyülésen inditványoztatott, hogy miután az érdemekben megőszült Koronka Antal esperes gyengélkedő egészsége miatt hivatalos teendőit nem végezheti, kéressék fel az E. K. Tanács az iránt, hogy esperesi segédet nevezzen ki. Az E. K. Tanács a körnek ebbeli folyamodását már el is intézte, Csegezi László bágyoni papot s egyh. köri jegyzőt nevezvén ki esperesi segédnek.

Az orsz. középiskolai tanáregyesület ez idei közgyülése Kolozsvárt tartatott meg julius 5. 6. és 7-dik napjain. A gyülés programmjából kiemeljük a következőket: „Az iskolai értesitőkről“ Malmosi Károly tartott szakavatott felolvasást, mely élénk eszmecserét idézett elő. „A fels. leányiskolák czélja és szervezete“, tartotta dr. Széchy Károly. „A tanulók felfogásának rendkivüli módon és nagy mértékben való fejlesztése a porosz gymnasiumokban és reáliskolákban“, dr. Klamarik Jánostól. „A külföldi tanügyi mozgalmak“, felolvasta dr. Alexander Bernát. Továbbá az évi vizsgálatok és tanári körök ügye. Mindeme fontos kérdések megvitatása ezúttal elmaradt; azoknak tüzetes tárgyalása a jövő évi közgyülésre halasztatott. Reméljük, hogy a mostani intézkedés és szerzett tapasztalatok következtében a jövi évi közgyülésen e rendkivül égető kérdések szerencsés megoldást fognak nyerni. Figyelemre méltó dr. Alexander amaz inditványa, hogy utasittassék a választmány, hogy a jövő évi közgyülés elé oly tervezetet nyujtson be, melynél fogva az alapszabályok megváltoztatásával a középiskolák geographiai fekvése szerint nagyobb vidéki központokban tanári körök alakúljanak. Ha ez sikerül, bizonyára meg lesz üdvös hatása, mert akkor a vidéki tanférfiak is nagyobb érdeklődést mutatnának az ügy iránt.

Az „Amerikai Unitárius Társulat“ ez évi közgyülését május végén tartotta meg Bostonban. Népesebb, sikerültebb májusi gyülésök amerikai hitrokoninknak — a lapok tudósitásából itélve — ennél nem igen volt. A gyülés érdekeltségét fokozta, dr. Holmes W. Olivér hirneves költő, regényiró s tudós tanárnak a jelenléte, ki szellemes, élczes beszédeivel elragadta a nagy közönséget. Dr. Hedge, Dr. Peabody, Dr. Clarke, Savage kitünő tudósok szintén szebbnél-szebb beszédeket tartottak. Az egész gyülés folyama, s a reményteljes titkári jelentés arról tanuskodik, hogy a titkár szavai szerint az unitárius millenium közeledése nincs messze. A társulat czéljaira ez évben 7 ezer dollárral több gyült be, mint máskor. A unitárius elvekért való lelkesedést bizonyitja az, hogy 3 hónap alatt egy nagyszerü unitárius épület létesitésére 120 ezer dollárt gyüjtöttek. Az évi összes adakozás eredménye pedig 240,987 dollárra megy.

„Egyik nevezetes eseménye a lefolyt évnek — mondja Reynolds titkár úr a jelentésében — a Kovács János tanár látogatása volt. Az ő jelenléte kedves volt mindenütt; örömmel hallgattuk szószékeinken és gyüléseinkben. Enthusiasmusa által élesztette érdekelődésünket az erdélyi ős unitárius egyházak iránt, s lelkes beszédei gyarapitották azokról való ismereteinket. Nagyon szép is az eredmény, mely müködését követte.

A Richmond Anna tanári alapot 10,000 dollárra nevelte s a Channing, tanári alapra szintén több ezer dollárt gyüjtött. Hő óhajtásunk, hogy ez is minél előbb kiegészittessék 10,000 dollárra, hogy testvér-egyházunk kebelében a szabadelvü eszmék terjesztésére szolgálhasson s őket a liberalis nevelés nagy munkájában elősegithesse.“ Nagy gonddal öszszeállitott jelentését Reynolds ur azzal zárta bé, hogy a lefolyt szép eredményü évnél, a mutatkozó jelekből itélve, még sikeresebb esztendőt remél. A hivatalnokok választása megejtetvén, elnök lett megint Kidder Henrik; titkár: Reynolds Grindall; segédtitkár: Fox György; pénztárnok: Burrage György.

Leány-tanulók kolozsvári főtanodánkban. Hutflesz Blanka az I. gymn. osztály, Mózes Ilona pedig a 4-dik elemi osztály összes tantárgyaiból, mint magán-tanulók, kitűnő eredménynyel vizsgáztak a lefolyt tanévben. Ez különben nem az első eset nálunk.

Vallásos buzgóság. Szentgericzéről irják, hogy t. Incze Lajos ákosfalvi egyházmegyei gondnok ur, midőn egy alkalommal a vasárnapi iskolázás alatt az ifjuság megható szép énekét hallotta, 6 drb énekes könyv vásárlására azonnal 3 o. é. forintot ajándékozott. Oly nemes tett, mely méltó a feljegyzésre.

Gyászhir. Radó János adófelügyelői helyettest és fogalmazót s nejét, Csiszér Annát megrenditő csapás érte, szeretett leányuknak, Radó Szász Ilonának, julius hó 27-én, életének 15-dik évében, Nagy-Enyeden történt váratlan elhunytával. Fogadják őszinte részvétünk kifejezését a bánatos szivü szülők nagy veszteségük közepett!

A szerkesztőség postája.

Albert János urnak. Torda. A küldeményt köszönettel vettük. Fogadja szives üdvözletünk. — Jékey Aladár urnak. Teke. A jövő számban közölni fogjuk. Folyóiratunk iránti érdeklődését köszönjük. Gál K. levele e fűzetünkre későn érkezett. Siménfalvi Gy. jövőre maradt.

ARANYKÖNYV.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok:

XVI. közlemény.

Ifj. Faragó Samu gyüjtése a 18. számu könyvecskével Miskolczon: Ifj. Faragó Samu 2 frt., Miskolczi takarék-pénztár 1 frt., Gvermann S. 1 frt., Singer Bertalan 80 kr., Miskolczi Gormalon 80 kr., Szilvay József 70 kr., Pfliegler János, R. Zs., Kandó Jenő, W., Volni Vilmos, Gottlief D., V. N. N., Marusák Károly, Leszik Barna, Kurucz János, Korniczky Lajos, Gescheit, Szekrényessy Lajos, Nagyfejeö Gyula, Krausz Gusztáv, Ferenczy B. egyenként 50—50 kr. Nagy Péter 50 kr., Lőry József, Spuller József, Egy valaki, Szombathy János, ifj. Sir Nándor, Maar Károly egyenként 40—40 kr. Hercz Zs., Harangi S., Havass V.

József egyenként 30—30 kr. Pflieger János, Máté M., Ganovszky Gy., Merkl Gyula, Koos Miksa, M. L., személyenként 20—20 kr. Imre József 20 kr., Singer Bertalan, Hagymássy T. Istvánffi Jozéfa, Berki László, G. E. egyenként 10—10 krajczárt. Összesen adakoztak 20 frtot.

Főtisztelendő Ferencz József ur 1-ső számu gyüjtőkönyvecskéjében adakoztak Kolozsvártt: Tauffer Ferencz ur 5 frt, Kolozsvári kisegitő-takarékpénztári szövetkezet 5 frt. Dr. Groisz Gusztáv ur 5 frt. Schilling Rudolf ur 5 forint. Hutflesz Károly ur 5 forint. Stein ur 5 forint. Bokros Elek ur 50 forint. Hitelbank és Zállogkölcsön 3 forint. Gámán Zsigmond ur 3 frt. Dorgó Albert ur 3 frt. Páll Sándor ur 3 frt. Szász Domokos ur 2 frt. Geltch János ur 1 frt. Rettegi Mihály ur 1 frt. Bokros Béla ur 1 frt. Korbuly Bogdán ur 2 frt. Wagner Fr. ur 50 kr. Csermák ur 50 kr. Összesen 100 frt.

Gruber József ur által: Gruber József 10 frt. Felső Verkes Bánya műtársulat Veres Patakon 30 frt. Együtt 40 frt. Májai István tanár ur Tordán 5 frt.

E közlemény öszszege 165 frt. Ehez adva a XV. közlemény öszszegét: 11,090 frt 37 krt, az alap teszen 11,255 frt 37 krt.

Budapest, 1883. julius 12-én.

Hajós János, egyházi gondnok. **Végh József,** pénztárnok.

A toroczkó-szentgyörgyi leégett mesteri lakra adakoztak még:

Koronka Antal 1 frt. Koronka Antalné 1 frt. Pál János 1 forint. Czupor Miklós 1 frt. Czupor Mihály ifj. 20 kr. Tamás Simon id. 50 kr. Botár János (Geczi) 50 kr. Both József 50 kr. Gál György 1 frt. Simon Miklós belső 1 frt. Kerekes Ferencz idsb. 20 kr. Pál András 40 kr. Balogh György 1 frt. Király Ferencz idsb. 60 kr. Ekárt István 1 frt. Simon Miklós külső 2 frt. Csongvay Lőrincz 1 frt. Czupor Andor idsb. 1 frt. Zsakó István (preses) 5 frt. Zsakó János p. mester 1 frt. Botár János piaczi 1 frt. Zsakó József 1 frt. Vernes István ifj. 50 kr. Fleischer Farkas fürer 50 kr. Ifj. Zsakó István 20 kr. Molnár János 25 kr. Vernes P. Istók 1 frt. Özv. Botár Jánosné 1 frt. Zsakó János biró 1 frt. Ifj. Borbély Péter 50 kr. Id. Borbély Péter 50 kr. Botár István 20 kr. Özv. Zsakó Anna 10 kr. Özv. Vernes Anna 10 kr. Vajda József 40 kr. Czupor Zsuzsi 10 kr. Balog János 20 kr. Kelemen János 50 kr. Zsakó János 10 kr. Vernes János 50 kr. Székely Ferencz 50 kr. Vernes György 40 kr. Czupor Mihály 50 kr. Szabó Istók 10 kr. Kelemen Ferencz 40 kr. Czeglédi András 40 kr. Székely János 20 kr. Lakatos Miklós 50 kr. Özv. Zsakó János 10 kr. Simándi Andor 30 kr. Borbély Márton 50 kr. Székely János ifj. 20 kr. Almási István 20 kr. Botár Ferencz 20 kr. Szakács János 50 kr. Lakatos János 40 kr. Simon József 1 frt. Botár Andor 50 kr. Simándi Andor felső 20 kr. Klocza János kerekes 20 kr. Sebes Pálné 5 kr. Demény Ferencz csizmadia 20 kr. Ekárt Ferencz 25 kr. Toroczkói unitár egyház 6 frt. Összesen 44 frt 35 kr.

Toroczkó-Szt.-György, 1883. jun. 27. **Létay Domokos,** lelkész.
